

מצוה יא

להתפלל בכוונה¹, כדכתיב ולעבדו בכל לבבכם², ודרשו רבותינו³ ואיזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זה כיוון תפילה⁴, להתפלל בכוונה. ואף על פי שעיקר התפילות דרבנן, מכל מקום יש תפילה שהיא מן התורה כדכתיב ובקשת את ה' אלהיך⁵, ולמדנו כמו כן כל התפילות שתיקנו חכמים.

[א] (א) מיהו מדחשיב זה במצות עשה שמע מינה תפילה דאורייתא היא לעולם, והכל לפי העת, בעת צרה שלא תבוא, או שיוציאונו המקום מן הצרה⁶. ואף בזמן שבית המקדש קיים שהיו ישראל על אדמתן שקטים היו הם מתפללין על קרבנות ציבור שיתקבלו ברצון⁷, שהרי תיקנו מעמדות שהיו מתעניין ארבעה ימים לשבוע⁸, ודרשינן⁹ מדכתיב תשמרו להקריב לי במועדו¹⁰. מהרב רבינו פרץ שיחיה.

יא. רמב"ם הל' תפילה פ"א. סמ"ג עשה יט. טור או"ח סי' פט וצח.

1 בדה"ר נוסף 'בכל יום'. ועי' שנ"ס.

2 דברים יא, יג.

3 תענית ב, א.

4 לדעת רבנו עיקר מעשה התפילה היינו תפילה בכוונה. ואם כן צ"ב מדוע כוונה מעכבת רק בברכת אבות (וראה בהע' הבאה שפסוק זה הוא אסמכתא). וברמב"ם תחילת הל' תפילה לא משמע שעיקר מעשה התפילה הוא תפילה בכוונה.

5 רבנו קיצר את לשון הפסוק בדברים ד, כט 'ובקשתם משם' וכו', תדרשנו היינו תפילה, ראה רמב"ן בראשית כה, כב ושמות יח, טו. נראה שרבנו נוקט כשיטת הרמב"ן בהשגות על מ"ע ה לרמב"ם שהמצוה מדאורייתא היא להתפלל בשעת צרה, וע"ע בחינוך מצוה תלג ובהגהת ר"פ כאן, ותפילה מדרבנן נלמדת כאסמכתא מהפסוק 'ולעבדו בכל לבבכם' וכו' (דברים יא, יג).

6 ועי' בשו"ת לבושי מרדכי מהדו"ת יו"ד סי' לה, שכתב שאע"פ שהמ"א סי' קו ס"ק ב פסק שנשים די להן בתפילה פעם אחת ביום, מ"מ הוא עצמו כתב שם בשם הסמ"ק שמצוה להתפלל בעת צרה, ומצוה זו חלה גם על הנשים, ואם כן הוא הדין לעניין תפילת הדרך שבה מתפללים להצלה מהמאורעות שבדרך.

7 תענית כז, ב.

8 משנה תענית פ"ד מ"ג.

9 תענית כז, א. בדה"ר אות א מופיע בהגהת ר"פ 'ודרשינן בספרי', ולא מצאנו שם דרשה זו.

10 במדבר כח, ב. ובדק"ש ובדה"ר בסוף אות א נוסף 'פירוש במעמדו'.

וזהו כוונה¹¹, שיחשוב בכל תיבה פירושה¹², וידקדק שלא ידלג תיבה כאילו היה מונה מעות¹³. ואם אינו יכול לכוון בכל זה בכל הברכות שבשמונה עשרה יכוון באבות ובמודים¹⁴, ואם אינו יכול לכוון בשתייהן יכוון באבות¹⁵. ורבינו אלעזר מגרמיזא¹⁶ כתב בספרו שטוב לכוון בכל חתימה של כל ברכה וברכה, ויש בהן מאה ושלוש עשרה תיבות כנגד התיבות שבתפילת חנה¹⁷. וכן הדין נותן, כי מי שמאזין¹⁸ בשאלתו ואינו מכוון בשבחו של הקב"ה מחייב עצמו¹⁹, ויש לו לחשוב שאם היה עומד לפני מלך אחד היה מדקדק בדיבורו, כל שכן לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ואם בא לאדם

- 11 **בדק"ר נוספה כאן הגהה** (בדה"ר אות ב): 'כשתתפלל מיושב אל תסמוך מאחוריו, ואל תטה לצדין, ואל תפשוט רגליך, ואל תרכיבם זה על זה, כי אלה הם סדר גאווה. אלא תשב וראשך כפוף שלא תראה פני היושב כנגדך חוץ לארבע אמות, ופשוט ירך תחת לבושך הימנית על השמאלית, ותשב באימה וברעדה'.
- 12 מלבד הכוונה שהוא עומד לפני המלך שכתב רבנו בהמשך, וראה חינוך מצוה תלג, ומש"כ בפסקי תשובות סי' קא אות א.
- 13 וכ"כ בהגהות מיימוניות, והובאו דבריו בד"מ סי' ה אות א.
- 14 עי' ב"י סי' קא על סע' א שתמה על דברי רבנו מניין לו שברכת מודים עדיפה משאר ברכות, ועיין פר"ח סי' קא סע' א מה שכתב ליישב דברי רבנו. וראה בנספח בסוף הספר עמ' תעא על הכוונה בברכת מודים.
- 15 ברכות לד, ב. שו"ע או"ח סי' קא סע' א. **בדפוסים נוספה כאן הגהה** (בדה"ר אות ד): 'ואומר הר"ם מאיבר"א שיש לו לאדם להסיר כל מחשבות לבו וכל דבר אחר מליבו בשעת תפילה. ויכוון לבו אל המקום, ויחשוב הדבר בלבו טרם יוציאהו בפיו, וכן יעשה מכל דבר ולא יחטא, ותפילתו זכה ומקובלת לפני המקום שנאמר תכין לבם תקשיב אזניך (תהלים י, יז). ושלוש תפילות נשמעות, תפילת יחיד בדמעות בכל יום (עיין ברכות לב, ב 'ואף על פי ששערי תפילה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו, שנאמר שמעה תפילתי ה' ושועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש'), תפילת ציבור בכל יום, יחיד בין ר"ה ליו"כ (ע"פ ר"ה יח, א). וכל הבוכה בלילה בתפילה כוכבים ומזלות בוכין עמו ותפילתו נשמעת' (ע"פ סנהדרין קד, ב).
- 16 **בדק"ר נוספה כאן הגהה** (בדה"ר המשך אות ב): 'בבוקר סומך גאולה לתפילה וכן בערב (כרבי יוחנן בברכות ד, ב שגם בערבית צריך לסמוך גאולה לתפילה. שו"ע או"ח סי' רלו סע' ב). ואף על גב דתקון רבנן השכיבנו בתר גאולה, כגאולה אריכתא דמיא (ברכות שם). ושליח ציבור מוציא ידי חובה מי שאינו יודע להתפלל, אבל היודע להתפלל אינו יוצא אלא בתפילת עצמו (ברכות שם). העובר לפני התיבה צריך לסרב, ואם מסרב יותר מדאי דומה לתבשיל שהקדיחתו מלח. כיצד יעשה, פעם ראשונה מסרב, שניה מסרבה (בדה"ר 'מהבהב'), פירוש מזמן עצמו, שלישית פושט את רגליו ויורד' (ע"פ ברכות לד, א. שו"ע או"ח סי' נג סע' טז).
- 17 שמ"א ב, א-י.
- 18 בדפוסים 'מי שמכוון'.
- 19 כעין זה כתב בספר חסידים סי' קנח.

מחשבה בעודו בתפילתו, ישתוק עד שיבטל מחשבתו²⁰.

וכשיתפלל אם יבקש דבר אל יצפה לומר מחמת תפילתו יביא לו הקב"ה אותו דבר²¹, כי זה מן השלושה דברים שאמרו חכמים שמזכירין עוונותיו של אדם²², אלא יחשוב שהקב"ה יביאנה בחסדו, ומה שאני מבקש [הוא] כדי להזכיר אל לבי במה²³ שאני משועבד לבוראי, שאני צריך כמה דברים ממנו מזה ומזה ואין זולתו יכול לעשות שאלתי²⁴.

ומבטלין תלמוד תורה להתפלל, אלא מי שתורתו אומנותו²⁵ כגון רבי שמעון בן יוחי וחבריו אל יבטלו²⁶.

וקיימא לן כרב בתפילת ערבית²⁷ שהיא רשות²⁸, ולדידן כיון דמקבלינן עלן כחובה²⁹ לא מבטלינן בחינם³⁰.

המתפלל צריך שיכוין רגליו³¹. ולא יהיה דבר חוצץ בינו לבין הקיר³², ואם ארון או

20 כן כתב הטור סי' צח על שו"ע סע' א, ובב"י שם ציין שמקצת דבריו מקורם בדברי רבנו. וכן המשך דברי רבנו על כוונת הבקשה מה' מובאים בטור ושו"ע שם סע' ה.

21 עי' רש"י ברכות לב, ב ד"ה כל, ושם נה, א ד"ה מעיין בה, וכן בתוס' שם לב, ב ד"ה כל המאריך, ובשבת קיה, ב תוס' ד"ה עיון תפילה, וב"ב קסד, ב תוס' ד"ה עיון.

22 ברכות נה, א. שו"ע סי' צח סע' ה.

23 בדה"ר 'כמה'.

24 כוונת רבנו לבקשות בתפילת שמונה עשרה, וראה בנספח להלן עמ' תעב.

25 בדק"ר נוספה כאן הגהה: 'כתוב בה"ג (סימן א הלכות ברכות פרק ה) צורבא מרבנן מבעי ליה לצלויי בדוכתא דקבע וגרס'.

26 שבת יא, א.

27 בדק"ר נוספה כאן הגהה: 'אמנם באונס קל יכול לבטלה, כדמוכח בשבת דף ט (ע"ב)'. אמנם שם לא מדובר לבטלה אלא רק לדחותה, שכן מבואר שם שלמ"ד תפילת ערבית רשות אם התיר חגורו לקראת האכילה רשאי לדחות את תפילת ערבית לאחר האכילה. ואולי כיוון שיש חשש שישכח להתפלל לאחר אכילתו נחשב כאילו מבטלה, או שמש"כ לבטלה כוונתו לדחותה כעין דברי תוספות מגילה ג, א ד"ה מבטלין, שמה שהכהנים דוחים את עבודתם לאחר קריאת המגילה נחשב שמבטלים עבודתן.

28 ברכות כז, ב [ושם בגמרא בשם רבא]. בדק"ר נוספה כאן הגהה: 'דווקא שמונה עשרה, אבל קריאת שמע בברכותיה חובה'. וכן כתב בפסקי ריקאנטי סי' טז.

29 רי"ף ברכות יט, א ורמב"ם הל' תפילה פ"א הל' ו.

30 תוס' (ברכות כו, א ד"ה טעה ושבת ט, ב ד"ה למ"ד) כתבו שאפילו מעיקר הדין שתפילת ערבית רשות (לפני קבלתה כחובה) לא מבטלים אותה בחינם, עיי"ש, וצ"ע.

31 ברכות י, ב. שו"ע סי' צה סע' ה.

32 שם ה, ב.

מגדל בינו לבין הקיר אין זה חציצה הואיל וקבועין הן³³.

טעה בימות הגשמים ולא הזכיר גשם, אם הזכיר טל לא יחזיר³⁴, ואי לא יחזיר³⁵.
בימות החמה אם הזכיר מטר יחזיר, ואם לאו לא יחזיר³⁶, כדמפרש בירושלמי³⁷ התפלל
ואינו יודע אם הזכיר שלא כדין או כדין, אם עבר שלושים שהתחיל להזכיר לא יחזיר
כי ודאי הזכיר, פחות משלושים יום יחזיר לראש³⁸.

[ב] (יג) ובימות הגשמים כיון שהזכיר טל אף על גב שלא אמר מטר אין מחזירין
אותו. מיהו בתוספות רבנו יהודה לא משמע כן, ומכל מקום כמה גדולים פוסקין
כמו הירושלמי³⁹. מהרב רבינו פרץ שיחיה.

33 שם תוד"ה שלא. שו"ע סי' צ סע' כא.

34 רי"ף תענית א, א בדפיו.

35 שו"ע סי' קיד סע' ה.

36 תענית ג, א. שו"ע שם סע' ד.

37 תענית פ"א ה"א.

38 שו"ע סי' קיד סע' ח. בדפוסים נוספה כאן הגהה (בדה"ר המשך אות יג): 'ואומר הר"מ ז"ל
מרוטנבורק (הובא בתשב"ץ קטן סי' רכה וטור סי' קיד על שו"ע סע' ח-ט, ובהגמ"י הל' תפילה
פ"י אות ה ובאבודרהם סדר שמונה עשרה), ספק אם אמר משיב הרוח ומוריד הגשם, אמרינן
בירושלמי (שם) בתוך שלושים יום חוזר וכו' (ובדק"ש נוסף [והוא המשך דברי מהר"מ שבתשב"ץ
קטן שם] 'שבוודאי לא אמר אותו הואיל שאינו רגיל בו, אבל לאחר שלושים יום אינו חוזר
לראש מפני שכבר רגיל בו ולא שכח לאומרו'). אבל הר"מ ז"ל היה רגיל לומר ביום שמיני עצרת
תשעים פעמים רב להושיע משיב הרוח ומוריד הגשם (בא"ר סי' קיד אות יב דייק מהלבוש
שצריך להתחיל דווקא מאתה גיבור, והוסיף שמדברי הסמ"ק מבואר שמתחיל מרב להושיע),
כנגד שלושים יום שהיה צריך לאומרו שלוש פעמים בכל יום, ועכשיו אם הוא מסופק אם אמר
משיב הרוח אינו צריך לחזור לראש לפי שבוודאי אמרו. ומביא ראיה מבבא קמא פרק כיצד
הרגל (כד, א) ריחק נגיחותיו חייב קירב נגיחותיו לא כל שכן. אף כאן אם אמרו שלושים יום
שלוש פעמים בכל יום ואחר שלושים יום אם הוא מסופק אם אמרו או לא אינו חוזר לראש, מפני
שכבר רגיל בו ומסתמא אמרו, לא כל שכן בכאן הואיל ואמרו תשעים פעמים בשעה אחת כמו
שעולה לשלושים יום הוא רגיל בו, ואם מסופק שאינו צריך לחזור לראש ולא לתחילת הברכה'.
וכתב הטור שם שהרא"ש היה נוטה לסברת הר"מ מרוטנבורק, וכן פסק השו"ע סי' קיד סע' ט.
אמנם הר"פ בהגהותיו על התשב"ץ קטן שם חלק עליו מסברא שאין הנידון דומה לראיה שכן
שינוי הרגל הלשון תלוי גם באורך הזמן, וכתב שלא ראה שנוהגים כן הרבנים הזקנים שבצרפת.
ולדעה זו נטה בביאור הגר"א על השו"ע שם. וע"ע בשו"ת הרמ"א סי' פג ובדרכ"מ שם ובט"ז שם
ס"ק יג ובמ"א ס"ק יב.

39 כן פסקו הרי"ף תענית א, א בדפי הרי"ף, הרמב"ם תפילה פ"י הל' ח והרא"ש ברכות פ"ד סי' יד.
וכן פסק בשו"ע סי' קיד סע' ה.

ובשאלה⁴⁰, שהיא לשישים יום מתקופת תשרי, ויום תקופה מן החשבון⁴¹ כי יום תקופה מתחיל כרבי יוס⁴² ויום שישים כלאחר שישים⁴³, אפילו הזכיר טל אין בכך כלום עד שיזכיר מטר⁴⁴.

[ג] (טז) ומחזירין אותו כיון שלא אמר ותן מטר אף על פי שאמר ותן טל. ואף על גב דפירש לעיל דגבי הזכרה כיון שהזכיר טל אין מחזירין אותו אף על פי שלא הזכיר גשם, מכל מקום גבי שאלה שהיא בברכת השנים לא סגי בשאילת טל, אלא מחזירין אותו כיון שלא שאל מטר⁴⁵. מהרב רבינו פרץ.

[ד] עוד פירש, ובשאלה שפירשתי שאפילו הזכיר טל מיום שישים ואילך שהוא זמן שבה אין בכך כלום עד שהזכיר מטר, משמע שרוצה לומר שלא יצא ידי חובתו גבי שאלה מטל לבד עד שיזכיר מטר, ואם התפלל ואמר טל בשאלה ולא אמר מטר שמחזירין אותו, וקשה קצת דהא פרישית לעיל מתוך הירושלמי⁴⁶ דבחורף היכא דאמר טל ולא אמר מטר דאין מחזירין אותו. ושמא באה לחלק בין הזכרה לשאלה, דווקא גבי הזכרה סגי בטל ולא גבי שאלה. וכן נמצא בשם

40 בדק"ר נוסף כאן (בדה"ר אות יד): 'שהיא ברכת השנים'.

41 שו"ע סי' קיז סע' א.

42 סנהדרין יג, א. בדפוסים נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות טו, ושם 'והר"ש' ולא 'והר"מ'): 'והר"מ ז"ל אומר שבירושלמי יש שאלה שישים יום מעת לעת (אינו בירושלמי שלפנינו, וכבר העיר כן הק"נ על הרא"ש תענית פ"א סי' ד אות ב. הירושלמי הזה הובא גם בהגמ"י הל' תפילה פ"ב אות י, אגודה תענית אות ג, ושו"ת מהרי"ל סי' כא), כלומר אם נפלה תקופת תשרי בלילה ימנה שישים יום מאותו לילה ובליל שישים יאמר שאלה. והוא הדין אם ביום, שלא יתחיל כי אם ביום שישים'. וכן כתב הטור סי' קיז בשם הראב"ה ח"ג תענית סי' תתמח. והפר"ח סי' קיז סע' א כתב שאע"פ שאין נוהגים כראב"ה, יש מי שלמד מדבריו שאם לא שאל טל ומטר ביום השישים ועדיין לא עברו שישים יום מעת לעת אין צריך לחזור. ועיין ביאה"ל סי' קיז סע' א שהביא כמה אחרונים שלא סוברים כהפר"ח בזה.

43 תענית י, א.

44 רא"ש תענית פ"א סי' יד. שו"ע סי' קיז סע' ד.

45 וכן כתבו רבנו יונה ברכות יט, ב בדפי הרי"ף והרא"ש ברכות פ"ד סי' יד. וכן פסק שו"ע שם. אמנם המרדכי תענית רמז תריג כתב שאם אמר בימות הגשמים 'ותן טל לברכה' אין מחזירין אותו.

46 תענית פ"א ה"א.

הר"ם בסדר ברכות שלו⁴⁷. וצריך עיון בספר הגדול⁴⁸ ובירושלמי⁴⁹. כל זה להרב רבינו פריץ.

ואם נזכר קודם שומע תפילה, או בתוך הברכה של שומע תפילה, אומר ותן טל ומטר על פני האדמה וכוללה בשומע תפילה⁵⁰. ואם נזכר אחר שומע תפילה קודם עקירת רגליו, יחזור לשומע תפילה⁵¹. ואם עקר, יחזור לראש עד שלוש יום כמו שפירשתי. ואם יכוון ליבו לתפילה ששליח ציבור אומר בקול רם אין צריך לחזור, וכן מכל דבר שצריך לחזור⁵².

טעה ולא הזכיר יעלה ויבוא של ראש חודש בברכת רצה, חוזר לרצה⁵³. ואם נזכר

47 הוא ר"מ מאיברא בספר על הכל (מהד' ברדיטשוב תרס"ח עמ' 9). כן הוא ברמב"ם הל' ברכות פ"י הל' ח, אך בסדר התפילה שלו אינו מתייחס לכך.

48 סמ"ג עשה יט (מהדורתנו עמ' פא-פב, ועיי"ש הע' 61), שכתב לגבי הזכרה שאם אמר טל בימות הגשמים אינו חוזר, אבל לגבי שאלה לא כתב שאם אמר טל אינו חוזר. וצ"ע האם הוא בדווקא, או שגם בשאלה הדין כן.

49 שם.

50 ברכות כט, א. שו"ע סי' קיז סע' ה.

51 וכן כתב רבנו חננאל. וכתבו התוס' ברכות כט, ב ד"ה הא, והסמ"ג עשה יט (מהדורתנו עמ' פב), שכן משמע בירושלמי ברכות פ"ה ה"ב. וכתב הרשב"א ברכות כט, א שכן סובר רב האי גאון. והרמב"ם הל' תפילה פ"י הל' ט והרא"ש ברכות פ"ד סי' יד פסקו שחוזר לברכת השנים. וכן פסק שו"ע סי' קיז סע' ה. בדק"ר נוספה כאן הגהה (אות יח בדה"ר): 'משיב הרוח ומוריד הגשם ספק אם סגי בשומע תפילה. וכן בספק אם הזכיר משיב הרוח עד שלוש יום אי סגי במה ששליח ציבור אומר בקול רם או לא'. אמנם בירושלמי ברכות פ"ה ה"ב מבואר דסגי בשומע תפילה. וכתב הרשב"א ברכות כט, א שבבבלי ברכות שם משמע שלא סגי, ושרק לגבי מי ששכח לשאול אמרו שם שיכול לאומרה בשומע תפילה. וכן מבואר ברא"ש ברכות פ"ד סי' יד, וכן נראה שפסק שו"ע סי' קיד סע' ו ממה שלא הזכיר לגבי מי שלא אמר מוריד הגשם את התקנה להזכיר בשומע תפילה. ונראה שמה שכתב 'משיב הרוח' הוא לאו דווקא, שבזה אין צריך לחזור כמבואר בתענית ג, א ובשו"ע סי' קיד סע' ג, אלא נראה שהכוונה 'משיב הרוח ומוריד הגשם'. וצ"ל עוד שמדובר שגם לא אמר מוריד הטל, כמנהג אשכנז כמבואר ברמ"א סי' קיד סע' ג, ולפיכך צריך לחזור כשלא הזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם, ועיין בשו"ע סי' קיד סע' ה. להלן בסמוך כתב הסמ"ק 'וכן מכל דבר שצריך לחזור, ומשמע שאפילו בשלא הזכיר משיב הרוח. ואפשר שבמשיב הרוח יש מקום להחמיר שלא מועילה חזרת הש"ץ, כיוון שמוריד הגשם הוא בשלוש ברכות ראשונות שנחשבות כברכה אחת, וכאילו לא התפלל כלל. וסברה זו נזכרה בשערי תשובה סי' קיד ס"ק ו בשם השלמי ציבור לגבי מי שהזכיר גשם בימות החמה.

52 תוס' ברכות כט, ב ד"ה טעה, שו"ע סי' קכד סע' י.

53 ברכות כט, ב. שו"ע סי' תכב סע' א.

קודם שעקר רגליו, חוזר לעבודה ויזכיר. ואם עקר רגליו חוזר לראש בכל התפילות, חוץ מערבית של ראש חודש, לפי שאין מקדשין את החודש בלילה⁵⁴. ויש אומרים שאף בתפילת לילה שנייה אינו חוזר, וכן עיקר⁵⁵. אבל אם נזכר קודם שיסיים תפילתו חוזר לעבודה ויזכיר⁵⁶. ואם עקר רגליו חוזר לראש, חוץ מלילה ראשונה של ראש חודש לפי שאין מקדשין את החודש בלילה⁵⁷.

ורבנו יצחק אומר⁵⁸ שראה רבנו תם שחזר אחר מודים⁵⁹ לרצה בדבר שאמרו חכמים שאם לא אמר אין מחזירין אותו⁶⁰,

[ה] (כו) כגון על הניסים⁶¹. ואף על גב דעל הניסים איתקן בהודאה אפילו הכי חוזר לרצה ולא למודים, לפי ששלוש ברכות אחרונות כולן חשובות ברכה אחת לעניין חזרה. וכן לעניין משיב הרוח ומוריד הגשם, אם שכח ולא הזכיר עד לאחר שסיים אותה ברכה או ברכת האל הקדוש לא יחזור לאתה גיבור דהיינו ברכה שטעה בה, אלא יחזור לראש של שמונה עשרה, דשלוש ברכות ראשונות חשובות כעין ברכה אחת כדפירשו בתוס' דברכות⁶². לשון הרב רבינו פרץ שיחיה.

כי מה שאמרו חכמים אין מחזירין אותו הכי קאמר אין חובה להחזירו, אבל אם רוצה להחזיר יחזיר⁶³.

- 54 ברכות ל, ב.
 55 ראה תוס' ברכות ל, ב ד"ה לפי, ושו"ע סי' תכב סע' א ומ"ב שם ס"ק ג.
 56 וכן דעת רבנו אלחנן בתוס' שם ד"ה מסתברא.
 57 משפט זה הוא חזרה על הנאמר לעיל, לפי הדעה שאין חוזרים אם שכחו יעלה ויבוא רק בלילה הראשון של ר"ח. בדפוסים ובחלק מכתה"י לא גרסו משפט זה.
 58 תוס' ברכות ל, ב ד"ה מסתברא.
 59 ולא עקר רגליו.
 60 תוס' שם. אמנם דעת הרא"ש ברכות פ"ד סי' יז ורבנו יונה ברכות כ, א בדפי הרי"ף ד"ה ואם, שבמקום שאין מחזירים אותו אינו חוזר אם סיים את הברכה. וכן פסקו הרמ"א סי' תכב סע' א לגבי יעלה ויבוא והשו"ע סי' רצד סע' ד לגבי אתה חוננתנו. ושם בסע' ה הוסיף השו"ע שגם אם רוצה להחמיר על עצמו אינו רשאי, ורק אם סיים תפילתו רשאי לחזור כתפילת נדבה כמבואר במ"א שם ס"ק ד.
 61 כמו שכתבו התוס' ברכות ל, ב ד"ה מסתברא.
 62 לד, א ד"ה אמצעיות.
 63 וכן הוא בסמ"ג עשה יט (עמ' פג במהדורתנו).

[ו] (כז) וקשה להבין, אם כן פירוש אם עקר רגליו יחזיר אם ירצה, ואפילו בדבר שאין מחזירין אותו. לכך נראה דהא דאין מחזירין אותו היינו היכא דעקר רגליו, אבל לא עקר רגליו חוזר. וגם הטעם הראשון אינו בכתב ידו של ספר הגדול⁶⁴. הגהה.

ואם תאמר⁶⁵ למה לא קבעו חכמים ברכה בפני עצמה כששכח במקום שנזכר, כמו בברכת המזון שמותר לקבוע ברכה בפני עצמה לאחר שסיים בונה ירושלים אם שכח של שבת או של ראש חודש. ואומר הר"ט⁶⁶ שחשוב הפסק, ולא דמי לברכת המזון שהרי התם כבר סיים ברכת המזון דאורייתא, והטוב והמטיב לאו דאורייתא אלא ביבנה תיקנוה.

בכל מקום שיחיד חוזר ומתפלל כשטעה, שליח ציבור נמי חוזר אם טעה, חוץ משחרית של ראש חודש ובשבת שחרית⁶⁷, וכן במוסף מפני טורח ציבור⁶⁸, ועוד שיכול להזכירו בתפילת המנחה שלפניו⁶⁹. הלכות גדולות⁷⁰. ובעשרת ימי תשובה⁷¹ חותם

64 הכוונה שבכתב היד של הסמ"ג שהיה לפני בעל ההגהה לא הובאה דעת ר"י בשם ר"ת, ועי' בסמ"ג שם מהדורתנו עמ' פג הע' 81 שאכן תוספת זו לא הייתה במהדור"ק ונוספה רק במהדור"ב של הסמ"ג.

65 מכאן ועד סוף הפסקה בדה"ר מופיע בהגהה באות כב בשינויים.

66 בדה"ר שם ובדפוסים: 'רש"י'.

67 ברכות ל, ב. ושם מוזכר רק לגבי שחרית של ראש חודש, אולם שחרית של שבת הוא חידוש של רבנו. וכדעת רבנו שגם בשחרית של שבת אינו חוזר כתב הרמ"א בסי' קכו סע' ג בשם י"א, והוסיף שכך נהגו. מדברי הלבוש שם סע' ג ודברי חמודות ברכות פ"ד אות עד משמע שהכוונה שלא הזכיר קדושת היום של שבת. אמנם המהרש"ל בביאורו לסמ"ג עשה יט (מהדורתנו עמ' לב) כתב שהכוונה שלא הזכיר יעלה ויבוא בשבת ראש חודש, אבל אם טעה בקדושת היום בשבת פשיטא שצריך לחזור.

68 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות כט): 'הלכות גדולות הלכות תפילה, ועיין באשירי דברכות דף לא' (פ"ד סי' כג). בסמ"ג עשה יט (עמ' פג מהדורתנו) כתב כן רק לגבי שחרית של ראש חודש (וכ"פ שו"ע סי' קכו סע' ג), ובשם בה"ג הוסיף גם מוסף של ראש חודש, אבל בשבת ויום טוב לא. אמנם בבה"ג שלפנינו סי' א הלכות ברכות פרק רביעי (עמ' נב במהד' מ"י) כתב כן רק לגבי ראש חודש שחרית (ועי' בסמ"ג מהדורתנו שם הע' 85). ועי' באשרי שם שכתב שאם לא הזכיר ש"ץ במוסף חוזר, שלא סומכים על מה שהזכיר בשחרית ולא על מה שיזכיר במנחה, כי צריך שני תנאים, שתהיה תפילה שלפניו וגם שתהיה תפילה סמוכה, כגון שחרית ומוסף שמתפללים כאחת.

69 ראה שו"ע ורמ"א סי' קכו סע' ג.

70 סי' א הלכות ברכות שם.

71 מ'בעשרת ימי תשובה' עד 'אותם חוזר' נמצא בדה"ר בהגהה בהמשך אות כז, וכאילו אינם חלק

המלך הקדוש והמלך המשפט⁷² ואם טעה חוזר⁷³, ורבנו יצחק נהג אף בזכרנו ובמי כמוך שאם לא אמר אותם חוזר⁷⁴.

[ז] (כז שם בהמשך) וכן בברכת הודאה ובשים שלום⁷⁵. אכן מה שנהגו לומר ושם נעבודך בברכת רצה אם לא אמר אין מחזירין אותו, ולא דמי לאינך לזכרנו ומי כמוך וכן כולם, דהנך נקבעו דווקא בעשרת ימי תשובה לפי העת⁷⁶. מהרב רבינו פריץ שיחיה.

טעה בשלוש ראשונות חוזר לראש, בשלוש אחרונות חוזר לעבודה, אמצעיות אין להם סדר⁷⁷. וכן פסקו רב אלפס⁷⁸ ורבנו שמואל⁷⁹ דאינו חוזר אלא לאותה ברכה שטעה בה לתחילתה. ואם טעה באמצע ברכה חוזר לתחילת ברכה⁸⁰, בין בברכת שמונה

מדברי רבנו.

72 כרב ורבה בברכות יב, ב.

73 שרב ורבי אלעזר נחלקו לגבי בדיעבד, וכיון שקיימא לן כרב, אפילו בדיעבד חוזר. וכן פסקו הרי"ף ברכות ו, ב בדפיו, הרמב"ם הל' תפילה פ"י הי"ג והרא"ש ברכות פ"א סי' טז, וכן פסק שו"ע סי' תקפב סע' א. ודעת הראב"ה סי' מ שרב ורבי אלעזר נחלקו לגבי לכתחילה, ולכן בדיעבד אינו חוזר. ולעניין מי שלא אמר המלך המשפט אלא מלך אוהב צדקה ומשפט, כתבו תלמידי רבנו יונה ברכות ז, א ד"ה ומיהו, שאינו חוזר כיון שהזכיר לשון מלכות, וכן פסק הרמ"א סי' קיח סע' א. ואורחות חיים כתב בשם הראב"ד שחוזר בין אם אמר 'מלך אוהב צדקה ומשפט' ובין אם אמר 'מלך המשפט', וכתב הב"י בריש סי' תקפב שכן נראה מדברי הפוסקים שסתמו דבריהם. וכן פסק בשו"ע סי' תקפב סע' א. והעיר הפר"ח סי' תקפב סע' א שמה שכתב הב"י שכן משמע מסתימת דברי הפוסקים הוא רק לגבי מלך אוהב צדקה ומשפט, אבל אם אמר מלך המשפט אינו חוזר.

74 וכן כתבו תוס' ברכות יב, ב ד"ה והלכתא, ושכן פסק רבנו יהודה. והרא"ש ברכות פ"א סי' טז תמה מדוע מחזירין, שכיון שהזכרות אלו לא מובאות בגמרא אלא הן תקנת הגאונים אינו נחשב משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות. וכן פסק שו"ע סי' תקפב סע' ה. בדה"ר מ'ובעשרת ימי תשובה' עד כאן מופיע בהגהת ר"פ בהמשך אות כז.

75 וכ"כ תוס' ברכות יב, ב ד"ה והלכתא.

76 בדפוסים נוספה להגהה זו הפסקה הבאה (בדה"ר סוף אות כז): 'במחזור ויטרי (סי' שנה) בסוף וידוי רצה יחיד חותם ברוך אתה ה' האל הסולחן, משום שהוא אומר וידוי אחר התפילה, אבל לא שליח ציבור שאומרו באמצע תפילה. לפיכך אין שליח ציבור אומר וידוי בקול רם במנחה של ערב יום הכפורים, שאינו יכול לאומרו רק באמצע תפילה מפני השטן, ובחול ליכא אמצע תפילה לאומרו שם (וכן כתב ראב"ה מסכת יומא סי' תקכח. שו"ע סי' תרז סע' ה). הרב רבי יעקב ז"ל'.

77 כרב אסי בברכות לד, א. שו"ע סי' קיט סע' ג.

78 ברכות כד, א בדפי הרי"ף.

79 הרשב"ם, הובא גם ברא"ש ברכות פ"ה סי' ב.

80 אבל הבה"ג סי' א הלכות ברכות פ"ה כתב שאם דילג ברכה אחת מהאמצעיות ונזכר, אומרה אף

עשרה בין בברכות שאומרים מיושב⁸¹. וכן אם נשתתק שליח ציבור חוזר לתחילת הברכה אותו שיעמוד תחתיו⁸², אבל נשתתק בברכת יוצר אחר שענו הקהל קדוש כברכה אחרת דמי, וחוזר לאל ברוך נעימות⁸³. טעה ולא הבדיל⁸⁴ הבדלה בחונן הדעת משלים תפילתו ואינו חוזר⁸⁵, וכן על הניסים בחנוכה ובפורים אינו חוזר⁸⁶.

[ח] (לז) מיהו אם לא עקר רגליו בחנוכה ובפורים חוזר לרצה כדפירש ר"ת, כדפרישית לעיל⁸⁷. והיה נראה כמו כן בהבדלה באתה חוננתנו אם לא עקר רגליו חוזר לאתה חונן⁸⁸, ומיהו נראה מדקאמר תלמודא⁸⁹ מפני שיכול לאומרה על הכוס משמע דאינו חוזר כלל. והבא לחזור אם לא עקר רגליו אין מזחיתין אותו. לשון הרב רבינו פרץ שיחיה.

ותפילת עננו אם לא הזכיר אינו חוזר⁹⁰. וכתב רב אלפס⁹¹ שאם לא עקר רגליו

שלא במקומה וממשיך ממקום שהיה. וכ"כ רבנו חננאל הובא באו"ז ח"א סי' קג.

81 וכ"כ הריקנטי מהדורתנו סי' תקצט (סי' לב בדפוסים).

82 ע"פ משנה ברכות פ"ה מ"ג. שו"ע סי' קכו סע' ב.

83 ע"פ ירושלמי ברכות פ"ה ה"ג, והובא להלכה ברבנו יונה ברכות כג, ב ד"ה ומהיכן, וברא"ש ברכות פ"ה סי' יח, וכ"פ שו"ע סי' נט סע' ה. והב"י סי' נט על שו"ע שם כתב בשם הרשב"א בתשובה חלק א סי' לה שלא משגיחין בדברי הירושלמי בזה משום שהוא לא כדברי הבבלי. ועיין שם בב"י ובפנ"י ברכות לד, א מה שכתבו בביאור דברי הרשב"א.

84 בדה"ר 'הזכיר' במקום 'הבדיל'.

85 בדה"ר נוסף 'מפני שיכול לאומרה על הכוס' וכמבואר בברכות כו, ב ובשו"ע סי' רצד סע' א.

86 ע"פ תוספתא ברכות פ"ג ה"י, הובאה להלכה בתוס' שבת כד, א ד"ה דתני, וכן פסקו הרי"ף שבת יא, א בדפיו והרא"ש שבת פ"א סי' טו. וכן פסקו שו"ע סי' תרפב סע' א לגבי חנוכה, והרמ"א סי' תרצג סע' ב לגבי פורים. אמנם המרדכי שבת רמז רעט כתב בשם ראבי"ה שעכשיו שנהגו כולם להזכיר שווייה עליו כחובה, וחוזר.

87 בהגהת ר"פ אותיות ה-ו. ומנהג ר"ת הובא בטור סי' תרפב.

88 וכן כתב הטור בסי' רצד בשם ר"ת, והיינו דווקא אם רוצה לחזור.

89 ברכות כו, ב.

90 ע"פ שבת כד, א. שו"ע סי' תקסה סע' ב.

91 תענית ד, א בדפי הרי"ף.

שיאמר עננו⁹², וחותם כי אתה שומע תפילות כל פה בלא חתימה⁹³.

[ט] (לט) ואומר הרב רבנו יחיאל ב"ר יוסף שיוכל לחתום בברכה, כיון דנסתיימו כבר סדר הברכות. וכן כשמתענין בשבת אומר עננו באלהי נצור⁹⁴. ואם שכח שליח ציבור עננו בין גואל לרופא עד שאמר ברכת רפאנו או מן הברכות אחרות שאחר מכן⁹⁵, חוזר ואומר עננו, ומתחיל אחר כך רפאינו, וגומר הברכות על הסדר⁹⁶. מהרב רבינו פרץ שיחיה.

ראוי למתפלל שתי תפילות שישהא בין זו לזו כדי הילוך ארבע אמות⁹⁷.
אסור להקדים תפילתו לתפילת ציבור⁹⁸ אם לא שיהא שעה עוברת, אבל כדי להתפלל תפילה בעונתה שרי⁹⁹.

92 בגליון כת"י נ נוסף 'באלהי נצור קודם עושה שלום', ובדה"ר נוסף 'באלהי נצור'. בדק"ר נוספה כאן הגהה, בדה"ר המושך אות לט: 'ורבי שמואל בן רבי יהודה הלוי ז"ל כשהיה יושב בתענית בשבת או ביום טוב אומר אחר התפילה אלהי נצור [ורבון העולמים (דה"ר שם)], ואינו אומר עננו, וכן קיבל מרבותיו. אמנם התוס' ברכות לא, ב ד"ה כל, כתבו בשם בה"ג 'שאומר עננו באלהי נצור ואפילו קובע ברכה לעצמו כיון שאינו בתוך י"ח'. והשו"ע סי' רפח סע' ו כתב 'המתענה בשבת אומר עננו אחר סיום תפילתו בלא חתימה, וכוללו באלהי נצור'.

93 לשון הרי"ף שם: 'אי אידכר מקמי דעקר להו לרגליה נימא הכי, עננו ה' עננו כי בצרה גדולה אנחנו וכו', כי אתה שומע תפילה ופודה ומציל ועונה בכל עת צרה וצוקה. יהיו לרצון אמרי פי וגומר'.

94 בדה"ר נוסף שם בהערה: 'ומסיים ברוך אתה ה' שומע תפילה, ועוקר רגליו'.

95 בדה"ר שם נוסף: 'מסיים הברכה שהוא עומד בה וחוזר' וכו'.

96 והתוס' ברכות לד, א ד"ה אמצעיות כתבו: 'ותענית ציבור ששליח ציבור קובע ברכה לעצמו שאומר עננו בין גואל לרופא, אם שכחה ונזכר בה קודם סיום תפילה אין מחזירין אותו, כיון שהיה צריך לחזור ולומר על הסדר כפירוש רשב"ם, אם כן הויא ברכה לבטלה אם מחזירין אותו. אבל לפירוש הקונטרס היה אומרה במקום שנזכר ואין כאן ברכה לבטלה'. וכן פסק שו"ע סי' קיט סע' ד, והרמ"א הוסיף שיאמר עננו בשומע תפילה כיחיד. בכת"י מ נוסף להגהה זו: 'טעה ולא התפלל אתה קדשת ערב שבת, (ו) אם שמע מגן אבות בדברו מראש ועד סוף משליח ציבור פטור מהכא ונפיק מהכא'. וכן כתוב בתשובת רב נטרונאי גאון או"ח סי' עה, ובסדר רב עמרם גאון סדר שבתות ד"ה והכי אמר. ועי' שו"ע סי' רסח סע' יג.

97 ברכות ל, ב ותוס' ד"ה כדי. בשו"ע סי' קה כתב בלשון 'צריך', ורבנו כתב 'ראוי' כסמ"ג עשה יט (מהדורתנו עמ' פו, ועי"ש הע' 108).

98 ע"פ ברכות כח, ב. ומבואר שם בגמרא שדין זה הוא דווקא בציבור. וכתב רבנו יונה ברכות יט, א בדפי הרי"ף ד"ה ובציבור, דהיינו כשעומד בבית הכנסת עם הציבור לא יקדים להתפלל, משום שתפילת הרבים רצויה יותר. שו"ע סי' צ סע' י.

99 וכן כתב רבנו יונה שם. שו"ע שם. ובברכות ח, א מבואר שגם כשלא מתפלל בבית הכנסת צריך

ופסקו רבנו יצחק ורבנו תם דמאחר ששומע כעונה אין לשתוק כלל, אפילו לשמוע קדושה וברכו אין לשתוק כלל¹⁰⁰. אבל אני קיבלתי מרבתי שיש לו לשתוק, ולא הוי הפסק¹⁰¹.

ואם יתחיל להתפלל עם שליח ציבור אומר נקדש ומסיים לדור ודור כמו שליח ציבור¹⁰². ובכל תפילות מיושב יענה קדושה וברכו וקדיש¹⁰³.

להתפלל בזמן שהציבור מתפללים, שאז היא עת רצון. ובשו"ע שם סע' ט כתב בלשון 'ישתדל'.
 100 בדה"ר נוסף 'שהרי חשיב הפסקה'. תוס' ברכות כא, ב ד"ה עד, וראה סוכה לח, ב תוס' ד"ה שמע.
 101 כשיטת רש"י סוכה שם ד"ה הוא אומר, ובשם הלכות גדולות. וראה שו"ע סי' קד סע' ז.
 102 תוס' ברכות כא, ב ד"ה אין יחיד, שו"ע סי' קט סע' ב.
 103 שו"ע סי' סו סע' ג. בתה"ד סי' יב דן האם הזמן בין גאולה לתפילה כלול בהגדרה זו ויהיה מותר לענות שם על קדיש וקדושה. בדק"ר ובדה"ר נוסף כאן בדברי המחבר: 'תנו רבנן שכח ולא התפלל מנחה בערב שבת מתפלל ערבית שתים של שבת וכן ביו"ט' (ע"פ ברכות כו, ב. שו"ע סי' קח סע' ט). ונוספה על כך הגהה (בדה"ר אות מד): 'אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן, טעה ולא התפלל ערבית יתפלל שחרית שתים (ע"פ ברכות כו, א. ולפנינו רב מרי אמר בשם רבי יוחנן. שו"ע סי' קח סע' ב), לאחר שיתפלל תפילת יוצר וי"ח ברכות יתחיל אשרי, ואחר כך יתפלל תפילת י"ח בשביל תפילת ערבית (שו"ע שם). משמע שצריך לומר אשרי ולהתפלל תשלומין מיד אחר תפילת עמידה של שחרית קודם שיאמר תחנון, וכן כתב הלבוש סי' קח סע' ב, שכל מה שיכול לסמוך את תפילת התשלומין לחובה יעשה. אמנם דברי חמודות ברכות פ"ד אות ה כתב שאין הדברים מוכרחים, וגם כוונת הסמ"ק והשו"ע שיאמר קודם תחנון, שאין להפסיק בין תפילת שחרית לתחנון, וכן פסק המ"ב שם ס"ק יב). אמנם לא יתפלל ברכות של ק"ש של ערבית (הובא בב"י סי' קח על שו"ע סע' ב). טעה ולא התפלל שחרית יתפלל מנחה שתים (ע"פ המשך המימרא של רבי יוחנן שם. עיין בב"ח סי' קח אות א שכתב שכשמתפלל מנחה שתים אין צריך לומר אשרי קודם התשלומין, אמנם הלבוש סי' קח סע' ב כתב שגם באופן זה אומר אשרי קודם התשלומין). בעא מיניה רבי יצחק מרבי יוחנן, טעה ולא התפלל מנחה מהו שיתפלל ערבית שתים, יתפלל ואין בו משום עבר יומו בטל קרבנו (ע"פ ברכות שם. ולפנינו האיבעיא בסתם, ואח"כ פשטה הגמרא ממה שאמר רבי יצחק בשם רבי יוחנן. שו"ע סי' קח סע' ב וסי' רלד סע' ב), יתפלל אשרי וי"ח ברכות בשביל מנחה אחרי שיתפלל תפילת ערבית (עיין ב"ח שם שאחר שהביא דברי הסמ"ק כתב שהריקאנטי הזהיר מאוד שלא לומר אשרי אחר שהתפלל מנחה), אבל הפסיד שכר תפילה בשעתה (שיהא ניכר שהיא לתשלומין של תפילת מנחה, וכ"כ בשו"ת הריב"ש סי' קמ, וכן פסק שו"ע סי' רלד שם. ודעת תה"ד ח"ב סי' נט שאין אומרים אשרי, שלא מצאנו תשלומים לאשרי, ע"פ ברכות כו, א. שו"ע סי' פט סע' א). ודווקא שכח, אבל ביטל במזיד לא, ועליו הכתוב אומר מעוות לא יוכל לתקון (ע"פ ברכות שם. שו"ע סי' קח סע' ז). אבל אם שכח ולא התפלל תפילת מנחה עד הבוקר לא יתפלל תפילת מנחה כלל (מבואר שזמן התשלומים הוא כל שלא עבר זמן התפילה הבאה, ולכן גם אם התפלל ערבית בזמנה יכול להתפלל תשלומים של מנחה עד סוף זמן ערבית. אמנם הפרי חדש סי' קח סע' ג כתב שאם הפסיק בין תפילת החיוב לתפילת התשלומין והלך לעסקיו שוב אינו משלים, והמ"ב שם ס"ק טו כתב שאם הפסיק בין תפילת החיוב להשלמה יתפלל התשלומין

מי שטעה בשבת והזכיר של חול, כגון בערבית ובשחרית ומנחה, גומר הברכה שהתחיל בה וחוזר ומתפלל של שבת. ואם עקר רגליו ולא הזכיר של שבת חוזר לראש¹⁰⁴.

[י] ואם לא עקר רגליו, אף על פי שסיים תפילתו, נראה דאינו חוזר לראש כי אם של שבת¹⁰⁵ כדאמרין גבי יעלה ויבוא¹⁰⁶. צריך עיון בספר הגדול¹⁰⁷ ובסדר הר"ם¹⁰⁸. מהרב רבינו פרץ שיחיה. [אבל בחול אם הזכיר של שבת אפילו באמצע ברכה פוסק¹⁰⁹ (מיוחס לר"פ)].

בנדבה ויתנה), הואיל ועבר זמן שתי תפילות' (וכ"כ התוס' ברכות כו, א ד"ה טעם, הרא"ש ברכות פ"ד סי' ב והרמב"ם הל' תפילה פ"ג הל' י וכן פסק שו"ע סי' קח סע' ד. אבל הטור שם כתב בשם בה"ג: 'טעה ולא התפלל ערבית יתפלל שחרית שתיים, שכח ולא התפלל שחרית יתפלל במנחה שלו'. ועיין שו"ע סי' קח סע' ה וז' שכתב שאם לא התפלל שתי תפילות ורוצה להשלים גם את הראשונה צריך לחדש בה דבר, אבל אם לא התפלל במזיד ורוצה להתפלל בנדבה אין צריך לחדש בה דבר. והב"ח שם אות ג כתב שבין כך ובין כך אין צריך לחדש בה דבר). עד כאן ההגהה. בדפוסים שם נוסף כאן עוד בדברי המחבר: 'שכח ולא התפלל מנחה בשבת או ביום טוב מתפלל במוצאי שבת שתיים של חול, מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה (ע"פ ברכות כו, ב. שו"ע סי' קח סע' י). ואם הבדיל גם בשניה או לא הבדיל באחת מהן אינו חוזר, אבל אם לא הבדיל בראשונה והבדיל בשניה חוזר ומתפלל תפילה שלישית, לפי שהראשונה לא עלתה לו' (וכ"כ הרי"ף ברכות יח, א בדפיו. שו"ע סי' קח סע' י). בדק"ר נוספה הגהה (ואינה בדה"ר): 'טעה ולא הזכיר של שבת או של יום טוב או של ראש חודש, אם נזכר קודם שעקר רגליו חוזר לשל שבת או של יום טוב או של ר"ח, לאחר שעקר רגליו חוזר לראש' (וכ"כ הטור סי' רפא. ובסדר רב עמרם גאון סדר שבתות ד"ה ואם טעה כתב כן לגבי ערבית של שבת, אמנם לא כתב מה הדין כשלא עקר רגליו. שו"ע סי' רסח סע' ה). ועל מה שכתוב שם לעיל 'מתפלל במוצאי שבת שתיים' וכו', נוספה בדק"ר שם הגהה: 'דמבעי ליה לאקדומי תפילת חובה בשעתה ברישא, ודלא אבדיל בקמייתא ואבדיל בבתייתא גלי דעתיה דהא בתרייתא היא חובת שעתיה ברישא. ואי אבדיל בתרווייהו, אף על גב שלא מבעי ליה למיעבד הכי, לא מחייב לאהדורי, אי נמי לא אבדיל בחד מנייהו לא מהדרי ליה, דתניא (ברכות כו, ב) טעה ולא הזכיר גבורת גשמים בתחיית המתים ושאלה בברכת השנים מחזירין אותו, הבדלה בחונן הדעת אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה על הכוס' (ע"פ הרי"ף ברכות יח, א בדפיו).

104 וכ"כ הטור סי' רפא. ובסדר רב עמרם גאון סדר שבתות ד"ה ואם טעה כתב כן לגבי ערבית של שבת, אמנם לא כתב מה הדין כשלא עקר רגליו. שו"ע סי' רסח סע' ה.

105 וכ"כ הטור סי' רפא ושו"ע סי' רסח סע' ה.

106 שחוזר לעבודה כמבואר בברכות כט, ב. שו"ע סי' תכב סע' א. בדה"ר עד כאן מופיע כחלק מדברי המחבר, ומ'צריך עיון' דלהלן נמצא בהערה מת.

107 סמ"ג עשה יט, מהדורתנו עמ' פח ובהערות שם.

108 בספר על הכל לר"מ מאיברא (מהד' ברדיטשוב תרס"ח עמ' 9-10), ועי' ברמב"ם הל' תפילה פ"י הל' ז.

109 שכשהזכיר של חול בשבת אפשר לומר שמעיקר הדין היה ראוי להתפלל י"ח ברכות אלא

ספק קרא קריית שמע או ספק לא התפלל בכולן חוזר¹¹⁰.

אומר רבנו יהודה בשם רבנו תם שאין מתפללין פעם אחרת אלא אם כן יש שישה שלא שמעו תפילה¹¹¹, וכן יש במסכת סופרים¹¹². ואסמכתא לדברים שיש תיבות במקרא זה¹¹³, בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'¹¹⁴ לבד השם שאינו מן המניין. ואומר הרב רבנו טוביה שרבים נוהגים להתפלל אפילו בשביל יחיד¹¹⁵.

[יא] וראיה מאבל וחתן¹¹⁶. מהרב רבינו פרץ שיחיה.

וכן איתא במחזור מוויטרי¹¹⁷ ובשאלתות דרב אחאי¹¹⁸.

כשיצא אדם לדרך מצוה להתפלל תפילת הדרך¹¹⁹, ואומר בלשון רבים יהי רצון

שהקלו לברך רק שבע, אבל תפילת שבת לא שייכת כלל בחול. בדק"ר נוסף (בדה"ר אות נ): אבל במוסף פוסק אפילו באמצע ברכה, וכן עיקר' (וכ"כ הרמב"ם פ"י הל' ז ורבנו יונה ברכות יג, א וסמ"ג עשה יט שם. ועי' בדעת הראב"ד שהובא ברא"ש ברכות פ"ג סי' יז, וכן פסקו הרא"ש שם והטור סי' רסח. הב"י סי' רסח על שו"ע סע' ב הכריע כרמב"ם שפוסק באמצע הברכה, ואילו בשו"ע שם סתם כדעת הראב"ד שגומר אותה ברכה שהתחיל בה, וביש אומרים כתב כהרמב"ם שפוסק באמצע הברכה. ומדברי הב"ח שם אות ג משמע שהשו"ע פסק כדעת היש אומרים).

110 ע"פ ברכות כא, א וכרבי יוחנן. שו"ע סי' סז לגבי קריאת שמע וסי' קז סע' א לגבי תפילה.

111 בתוס' מגילה כג, ב ד"ה ואין, כתבו בשם ר"ת שצריך שבעה שלא שמעו תפילה, ויש אומרים שישנה. ועוד הביאו שם התוס' שר"ת כתב בספר הישר שצריך חמישה שלא שמעו תפילה [והוא בחלק החידושים אות כו, עיי"ש]. והוסיפו התוס' שנראה לומר אפילו בשביל שלוש. ברמב"ם הל' תפילה פ"ח הל' ד משמע שצריך שישה, שכן כתב 'והוא שיהיו רוב העשרה שלא התפללו'.

112 פ"י ה"ו (מהד' היגר).

113 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות נד): 'וכן כתוב (תהלים סח, כז) במקלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל'.

114 שופטים ה, ב.

115 כ"כ בהגמ"י הל' תפילה פ"ח ה"ד אות ו. השו"ע סי' סט סע' א פסק שצריך לחזור אחר שישה, ואם לא מצא - אפילו בשביל אחד שלא שמע אומרים.

116 מוכיח כאן מהמנהג הפשוט 'בעבור חתן ואבל' (ספר המנהיג, דיני תפילה סי' כז עמ' ס). בדה"ר הגהה זו היא חלק מדברי המחבר.

117 סי' מד 'כמו שעושין לחתן'.

118 עי' העמק שאלה לנצי"ב שאילתא כב (עמ' קלז) שלפנינו ליתא בשאלתות. בדה"ר מ'וכן איתא' עד כאן מופיע בהערות אות נה.

119 ע"פ ברכות כט, ב. שו"ע סי' קי סע' ד.

שתוליכנו לשלום¹²⁰. ויתפלל אותה מעומד¹²¹. ואפילו אם אינו רוצה לילך כי אם פרסה אחת¹²², (ו) בתוך פרסה ראשונה יתפלל ויחתום, ולאחר פרסה אומרה בלא חתימתה¹²³. והלכה כרבי דאמר שאם היה רוכב על החמור והגיע זמן תפילה שלא ירד ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו¹²⁴. התפלל ולא כיוון, אם יודע בדעתו שיכול לכוון יחזור ויתפלל¹²⁵, ואם לאו לא יחזור¹²⁶.

וטוב לומר פסוקי דזמרה קודם תפילה, כמו שאמרו חכמים לעולם יסדיר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל¹²⁷. שאילו מקמיה דרב נטרונאי ריש מתיבתא¹²⁸, מי שנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור מתפללים ועדיין לא קרא פסוקי דזמרה, מהו שיתפלל עם הציבור ואחר כך יאמר פסוקי דזמרה. ואמר שאינו יכול, כי כשתיקנום קודם תפילות תיקנום, אלא מברך¹²⁹ מלך מהולל בתושבחות, ואומר פרשה ראשונה הודו לה' עד

120 ע"פ ברכות ל, א. שו"ע שם. בדק"ר נכתב הנוסח בהרחבה וכן הוא בדה"ר בתוך דברי רבנו: 'יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתוליכנו לשלום ותסעדינו לשלום [בדה"ר שם נוסף: 'ותביאנו למחוז חפצנו לשלום'] ותצילנו מכל אויב ואורב בדרך ותננו לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואינו, כי אתה שומע תפילה, ברוך אתה ה' שומע תפילה (ע"פ ברכות כט, ב בשינויים). ואומר בלשון רבים, כגון שתוליכנו לשלום, כדאיתא בברכות' (ל, א).
121 ולא הולך, וראה בגמרא ברכות שם שנחלקו בזה אמוראים. וגם להלכה נחלקו הראשונים, ראה ברי"ף ברכות כ, ב ובתר"י שם, וראה שו"ע סי' קי סע' ד. בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות נח): 'ורבנו יחיאל פסק כרב ששת דאמר אפילו מהלך'.

122 ברכות שם.

123 עיי"ש ברש"י שכתב שתי שיטות בזה, ולכן כאן לגבי ברכה חשש רבנו לחומרא לשיטה שמברכים רק בתוך פרסה ראשונה. הרמ"א סי' קי סע' ז חשש לשיטה זו רק לכתחילה אך לא כדי למנוע חתימה בברכה. בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות נט): 'הלך לעיר ודעתו ללון שם ואחר כך נמלך ועבר ללכת מהלאה או לחזור לביתו, צריך לחזור ולומר תפילת הדרך' (וכ"פ בשו"ע סי' קי סע' ה).

124 ברכות ל, א. שו"ע סי' צד סע' ד.

125 ברכות ל, ב, וראה כס"מ הל' תפילה פ"י ה"א ושו"ע סי' קא סע' א.

126 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות סא): 'המתפלל אל ישמיע קולו בתפילתו בציבור, אבל בפני עצמו מותר אם לא היה יכול לכוון בענין אחר'. ע"פ ברכות כד, ב. שו"ע סי' שם סע' ב. ובמרדכי יומא רמז תשכה כתב שבר"ה ויה"כ מותר להשמיע קולו אפילו בציבור, ואין חשש שיטעו כיוון שמצויים בידם מחזורים. דעה זו הובאה בשו"ע שם סע' ג. והרמ"א הוסיף שכן נוהגים, אך שלא יגביהו קולם יותר מדאי.

127 ברכות לב, א. ועי' במפרשים שם האם מדובר על פסוד"ז או על תפילת העמידה, ועי' בטור סי' נא על פסוד"ז.

128 וכ"כ בטור סי' נב.

129 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות סד): 'והכין פסק רב משה גאון' (הובא בערוך ערך תפל ג,

וַיֹּאמְרוּ אִמֵּן וְהַלֵּל לָהּ, וַאֲמַר תְּהִלָּה לְדוֹד, וּמִדֶּלֶג וַאֲמַר הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ אֵל בְּקִדְשׁוֹ¹³⁰,

[יב] (המשך אות סד) צריך עיון גבי הא דאמרינן¹³¹ יהא חלקי מגומרי ההלל, משמע שרוצה לומר דצריך לומר גם הללויה הללו את ה' מן השמים¹³². (מיוחס לר"פ)

וחותם בישתבח וממהר ומתפלל עם הציבור. ואל יאמרם אחר תפילה כל עיקר¹³³. מי שנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור מתפללים, אם יכול להתחיל ולגמור קודם שיגיע שליח ציבור למודים יתחיל, ואם לאו לא יתחיל¹³⁴, מפני שנראה ככופר בשעה שהציבור כורעים והוא לא יכרע¹³⁵. אבל אם יכוון שיגיע [למודים]¹³⁶ בשעה שהציבור כורעים שפיר דמי¹³⁷. ואם שעה עוברת מותר¹³⁸. וכשיגיע שליח ציבור למודים יכרע באמצע הברכה שעומד בה¹³⁹.

ומצות תפילת השחר עד סוף ארבע שעות ביום¹⁴⁰, תפילת המנחה זמן חיובה מתחיל

ובשמו בהגמ"י הל' תפילה פ"ז אות נ). וכן הוא בסמ"ג עשה יט מהדורתנו עמ' צ. 130 וכן פסק שו"ע סי' נב. והרא"ש ברכות פ"ה סי' ו כתב בשם רב עמרם גאון שאם אין שהות גם לזה יוכל לומר רק ברוך שאמר אשרי וישתבח ויתפלל עם הציבור, והובא ברמ"א שם.

131 שבת קיח, ב.

132 וכן מבואר ברש"י שבת קיח, ב ד"ה פסוקי: 'שני מזמורים של הלולים, הללו את ה' מן השמים הללו אל בקדשו'.

133 בב"י סי' נב כתב בשם רב נטרונאי והרשב"א שאפשר לאומרם אחר התפילה ללא ברכות, וראה בערוה"ש סי' נב סע' ד-ה.

134 כרב הונא בברכות כא, ב. ועיין בב"י סי' קט שריב"ל חולק עליו לעניין קדושה, אבל במודים אין מחלוקת.

135 רש"י שם ד"ה רב הונא.

136 כן הוא בדה"ר.

137 וכ"כ שם תוס' ד"ה עד.

138 שאם לא יתחיל תפילתו יעבור זמן תפילה. ובטור סי' קט כתב גם לגבי סמיכת גאולה לתפילה שיתחיל ויכרע עם שליח הציבור.

139 משמע דווקא באמצע הברכה ולא בראשיתה או בסופה, וכ"כ תוס' שם: 'ודווקא באמצע ברכה, אבל בסוף ברכה לא, דאמר לקמן (לד, א) דאסור לשחות בסוף כל ברכה וברכה', וכן פסק שו"ע סי' קט סע' א. אמנם בארחות חיים סי' פה כתב שיכול לשחות גם בתחילת או בסוף ברכה, וטעמו ששוחה רק משום החשד שלא יהא נראה כפורש מן הציבור ולא לשם כריעה. בחלק מכתה"י והדפוסים נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות סו): 'וכן אם סבור לגמור ולא גמר, או עבר ולא כיוון בה'. ובדה"ר אות סז נוסף: 'ולא יאמר שום דבר'.

140 כרבי יהודה בברכות כז, א. ולא הזכיר דעת חכמים לעניין דיעבד.

משש שעות ומחצה¹⁴¹, שגג או נאנס ולא התפלל תפילה אחת והגיע זמן האחרת יתפלל השנייה קודם¹⁴², אבל אם טעה בשניה¹⁴³ פירשו המיימוני¹⁴⁴ ורבנו שמואל ברבי מאיר¹⁴⁵ שאין משלים אלא האחרונה¹⁴⁶. ולכך¹⁴⁷ אומר הרב רבנו טוביה שצריך להתפלל ביום הכיפורים מוסף קודם שיגיע שעת המנחה, וכן כתב רבנו יהודה מפריש¹⁴⁸,

[יג] (עד) לפי שאם הגיע זמן תפילת המנחה קודם שיתפלל תפילת המוספין היה צריך להתפלל תפילת המנחה קודם לתפילת המוספין, כדאיתא בברכות¹⁴⁹ היו לפניו שתי תפילות אחת של מנחה ואחת של מוספין מתפלל של מנחה ואחר כך של מוסף, ואפילו לא הגיע כי אם זמן מנחה גדולה, דהיינו משש שעות ומחצה¹⁵⁰. ומיהו אין העולם נוהגין כן כלל, דרוב פעמים ביום הכיפורים מגיע זמן מנחה גדולה קודם שיתחילו להתפלל תפילת מוספין, וגם בשבתות פעמים רבות שמאחרין להתפלל תפילת מוסף עד לאחר שש שעות ומחצה כשמפסיקין בשביל עסק תקנת קהל. והרב רבנו אליינטין כהן מיישב מנהג העולם ואומר, כי הא דאמרין היו לפניו שתי תפילות מתפלל של מנחה ואחר כך של מוסף היינו דווקא באדם שרוצה ליכנס לסעודה גדולה, דאז צריך הוא להתפלל תפילת המנחה

141 ברכות כו, ב שזהו זמן מנחה גדולה, וכתב רבנו שהוא זמנה לכתחילה. עיין בב"י ריש סי' רלג שהביא את מחלוקת הראשונים בזה. מהו סוף זמנה לא כתב רבנו, ועי' במ"ב סי' רלג ס"ק יד לגבי הזמן עד צאת הכוכבים.

142 ברכות כו, ב, וראה שו"ע סי' קח סע' א. בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות עא): 'ואם ביטלה מזיד הרי זה מעוות לא יוכל לתקון (ברכות כו, א. שו"ע סי' קח סע' ז). מכל מקום אומר רבנו האי (הובא ברשב"א ברכות שם) דרשאי להתפלל, ושכר רחמי בעלמא אית ליה'. וכן פסק בשו"ע שם.

143 בדה"ר 'בשתים' וכן הוא בסמ"ג עשה יט (עמ' צב מהדורתנו).

144 הל' תפילה פ"ג הל' י.

145 כן כתב בשם הרשב"ם בתוספות ר"י שירליאון ברכות כו, א ובסמ"ג שם, וכן כתב הרא"ש (ברכות פ"ד סי' ב ותוס' רא"ש שם כו, א). וכן כתב תוס' ברכות כו, א ד"ה טעה.

146 שו"ע סי' קח סע' ד. בטור שם הביא דעת בה"ג שיש תשלומין גם לשתי תפילות, וע"ע בהערות המהדירים על תוס' ר"י שירליאון ותוס' רא"ש שם.

147 בדה"ר חסרה התיבה 'ולכך'.

148 תוס' ר"י שירליאון ברכות כח, א ד"ה אמר רבי יוחנן. וראה שו"ע סי' רפו סע' ד, וכן סי' תרכב וט"ז שם ס"ק ב. בדפוסים התיבות 'וכ"כ רבנו יהודה מפריש' פותחות את הגהת ר"פ.

149 כח, א.

150 כמבואר בתוס' ברכות שם ד"ה הלכה וברא"ש ברכות פ"ד סי' ח, וכ"פ בשו"ע סי' רפו סע' א. והרא"ש שם כתב שמהירושלמי ברכות פ"ד ה"א משמע שדווקא שהגיע זמן מנחה קטנה צריך להקדים את מנחה, אבל בזמן מנחה גדולה אין לחוש, ויכול להתפלל מוסף קודם מנחה.

מיד קודם שייכנס לסעודה כדאיתא פרק קמא דשבת¹⁵¹, וכיון שתפילת המנחה מוטלת חובה עליו מיד לכך אמרינן שאם המתין תפילת המוספין עד אותה שעה שתפילת המנחה קודמת. וכן משמע הלשון היו לפניו שתי תפילות, לפניו משמע שתיהן מוטלות עליו. אבל ביום הכיפורים וכן בשבתות דגם בלא תפילת מוספין אין תפילת מנחה חובה עליו עד מנחה קטנה¹⁵² כיון שאין לו לאכול סעודה גדולה, דאפילו שבת נמי אף על גב דיש לו לאכול סעודה שחרית הא לא חשיבא סעודה גדולה כי אם דווקא כשאוכלין רוב בני אדם יחד כדפירש רבנו ברוך¹⁵³, הילכך אף על גב דהגיע זמן מנחה גדולה תפילת המוספין קודמת¹⁵⁴. ויש עוד טעם גדול בדבר, דהשתא סעודה קטנה דרשות וכן דברים אחרים דרשות מותר לו לעשות קודם שיתפלל תפילה של מנחה ואף על גב דהגיע זמן מנחה גדולה, כדמוכח בשבת בפרק קמא¹⁵⁵ דלא אסיר סמוך למנחה גדולה כי אם סעודה גדולה, כל שכן תפילת מוספין. וכן מוכח פרק קמא דשבת¹⁵⁶ דאפילו אחר מנחה גדולה סעודה קטנה שריא עד מנחה קטנה. ואף אחר מנחה קטנה שרי רבנו יהודה בשם רבנו יצחק לאכול סעודה קטנה¹⁵⁷, רק רבנו ברוך אסר סעודה קטנה ממנחה קטנה ואילך¹⁵⁸. הרב רבינו פרץ שיחיה.

וכתב במסקנה שגם תפילת נעילה שראויה להתפלל ביום אם התפלל בלילה יצא¹⁵⁹.

151 משנה ב.

152 אמנם מלשון הסמ"ק משמע שמוטל עליו חיובא משש שעות ומחצה.

153 בדק"ש נוסף כאן בהגהה (בדה"ר אות קיא): 'זמנהו סעודה גדולה, כגון חופה וברית מילה, או הרבה בני אדם האוכלים יחד (וכ"כ בסמ"ג עשה יט מהדורתנו עמ' קג). [בדה"ר שם נוסף 'או רוב בני העיר']', אבל סעודה (בדה"ר שם 'סעודת שבת שחרית') שמאריך בה נראה שאינה קרויה סעודה גדולה. וצריך עיון מבעל הבית שבניו מרובים'. [קטע זה לקוח מדברי ר"פ להלן אות יט עמ' עט].

154 וכעין זה כתבו תוס' ברכות כח, א ד"ה הלכה בשם ר"י.

155 ט, ב.

156 שם.

157 והרא"ש בברכות פ"ד סי' יא כתב כן בשם ר"ת.

158 וכן כתבו תוס' שבת ט, ב ד"ה בתספורת.

159 בדה"ר מ'וכתב במסקנה' עד כאן נמצא בסוף הגהת ר"פ באות עד שם (כאן הגהה יג). בירושלמי ברכות פ"ד ה"א נחלקו בעניין תפילת נעילה, לרב הכוונה לנעילת שערי שמים ולרבי יוחנן לנעילת שערי היכל. ומבואר בירושלמי שלרב אפשר להתפלל נעילה גם בלילה, שאז הוא נעילת שערי שמים, אלא שרב כיון שהיה מאריך בתפילתו היה מתחיל את התפילה קודם השקיעה ומסיימה בלילה. ולרבי יוחנן זמן תפילת נעילה הוא ביום עד השקיעה. הרא"ש יומא פ"ח סי' כ

היה עומד בתפילתו ונזדמן לו רוק מבליעו בכסותו, ואם איסטניס הוא ישליכנו לאחוריו¹⁶⁰.

שיכור אל יתפלל ואם התפלל תפילתו תועבה, פירוש¹⁶¹ שיחזור ויתפלל כשיצא משכרותו¹⁶², ואפילו עבר זמן תפילה אחת, כמו גבי שוגג כדאמרינן טעה כו'¹⁶³. ואיזהו שיכור כל שאינו יודע לדבר לפני המלך מרוב שכרות¹⁶⁴. ושתוי אל יתפלל, ואם התפלל תפילתו תפילה¹⁶⁵.

כורעים באבות תחילה וסוף ובהודאה תחילה וסוף ובשלוש פסיעות¹⁶⁶, אבל בשאר ברכות אסור לשחות לא בתחילה ולא בסוף¹⁶⁷. ונהגו בראש השנה וביום הכיפורים לשחות בברכות של היום, כגון¹⁶⁸ במי כמוך ובכן תן פחדך, אך לא ישחה בסוף הברכה כי אם באמצע¹⁶⁹, אבל בסוף הברכה זוקפין להודיע שאין כורעין בברכות הללו אלא

והרמב"ם בהל' תפילה פ"א הל' ז פסקו שצריך לסיים את תפילת נעילה עד השקיעה. והר"ן יומא ו, ב בדפי הרי"ף כתב שהרי"ף פוסק כרב, אלא כיון שאנו מרבים בתחנונים יש להתחילה קודם השקיעה. וכן פסק הטור סי' תרכג שצריך להתחילה קודם השקיעה ולסיימה עם צאת הכוכבים. השו"ע שם סע' ב פסק שיש לסיימה סמוך לשקיעה. אמנם הט"ז שם ס"ק ב כתב שהמנהג בכל הקהילות כדעת הטור. ומדברי רבנו טוביה שהביא רבנו מבואר שלכתחילה צריך להתפלל ביום, ובדיעבד אם התפלל בלילה יצא.

160 ברכות כד, ב. סמ"ג עשה יט מהדורתנו עמ' צג.

161 מכאן ועד 'כדאמרינן טעה' נמצא בדה"ר בהערה אות עז.

162 עירובין סד, א וכ"כ תוס' שם ד"ה שיכור.

163 מבואר שדעת רבנו ששיכור יש לו תשלומין והוא כטועה, ועיין ב"י סי' צט שדן באופנים שיש להחשיבו מזיד.

164 עירובין סד, א.

165 שם. בדה"ר מכאן סדר ההלכות שונה מעט, ובסמוך הובא דין הנצרך לנקביו דלהלן.

166 ברכות לד, א ולגבי כריעה בשלוש פסיעות עיין יומא נג, ב מנהגם של אב"י ורבא.

167 ברכות שם.

168 בדה"ר נוסף 'זכרנו'.

169 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות פד): 'ואני הצעיר שמעתי ונראה לי, שאף בסוף ברכה ובראשה יכול אדם לכרוע בראש השנה וביום כיפור (וכ"כ במחזור ויטרי סי' שכד בשם ספר הישר), לפי שכל העולם נדונין באותן הימים. וראיה משלמה המלך, דכתיב ויהי ככלות שלמה להתפלל והמלך קם מכרוע על ברכיו (ע"פ מל"א ח, נד), אלמא שכרע בכל הברכות, והטעם לפי שמלך נידון בכל יום (ע"פ ירושלמי ר"ה פ"א ה"ג) שנאמר לעשות משפט עבדו' (שם פס' נט).

שנהגו באמצע משום דרחמי ניהו¹⁷⁰. וכשהוא כורע כורע בברוך וזוקף בשם¹⁷¹. רב ששת כרע כחזרא¹⁷², פירוש כחריות של דקל¹⁷³, והיינו בבת אחת, והוא זקיף כחזיא, פירוש כנחש, שלא היה כורע באמצעיתו וראשו זקוף¹⁷⁴. ולא ישחה יותר מדאי¹⁷⁵. שואל אדם צרכיו בשומע תפילה¹⁷⁶,

[יד] אפילו שלא מעין הברכה¹⁷⁷, ובשאר ברכות מעין הברכה¹⁷⁸. מהרב רבינו פרץ שיחיה¹⁷⁹.

אבל לא בשלוש ראשונות ובשלוש אחרונות¹⁸⁰, לפי שבשלוש ראשונות ובשלוש אחרונות יש סדר¹⁸¹. אבל¹⁸² צרכי רבים מותר אפילו בראשונות ובאחרונות¹⁸³, כגון זכרנו ושאר ברכות הנוהגות בראש השנה ויום הכיפורים ועשרת ימי תשובה. כך פירש רבינו תם¹⁸⁴.

- 170 תוס' ברכות יב, ב ד"ה כרע וכן לא, א ד"ה ומוצאו. וכ"כ בטור ושו"ע סי' קיג סע' ב, ובסי' תקפב סע' ד (וע"ע בהרחבה על המנהג הנ"ל בספר כרע רבץ עמ' קפח-קצח).
- 171 ברכות יב, א. שו"ע סי' קיג סע' ז.
- 172 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות צא): 'פירוש, כדי שלא יהיו עיניו יכולין לראות את הערוה' (ועי' להלן הע' 175).
- 173 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות פט): 'עיין בסמ"ג תמצא פירוש שני' (והוא בעשה יט ממהדורתנו עמ' צה) בשם רב האי.
- 174 שם יב, ב, ותוס' ד"ה כרע. שו"ע שם סע' ו.
- 175 ירושלמי ברכות פ"א ה"ה. בגליון כת"י נ' נוסף פירוש, שנראה כמשתחוה לעצמו. בדה"ר אות צא נוסף: 'כדי שלא יהיו עיניו יכולין לראות את הערוה' (ובב"ח סי' קכז אות א כתב טעם נוסף, משום שחיישינן ליוהרא).
- 176 ברכות לא, א. שו"ע סי' קיט סע' א.
- 177 ברכות לד, א.
- 178 עבודה זרה ח, א מימרות בשם רב וכן פסק הרמב"ם בהל' תפילה פ"ו ה"ב וה"ג ושו"ע סי' קיט סע' א.
- 179 בדה"ר הדברים נמצאים בגוף דברי המחבר.
- 180 ברכות לד, א. שו"ע סי' קיב סע' א.
- 181 בדה"ר נוסף 'ואמצעיות אין להם סדר, כך פירש ר"ת. וכ"כ תוס' ע"ז ה, א ד"ה אם.
- 182 מ'אבל' עד הגהת ר"פ נמצא בדה"ר בהערה צב.
- 183 שו"ע שם.
- 184 וכ"כ בשמו ובשם הלכות גדולות ורבנו חננאל ורב האי בהגהות מיימוניות תפילה פ"ו אות ג. ועי' תוס' ברכות לד, א ד"ה אל ישאל.

[טו] אם אמר מודים מודים משתקין אותו¹⁸⁵. הדא דתימר ברבים, אבל ביחיד תחנונים הם. וגבי שמע נראה דאפילו ביחיד לא. וכן אם אמר שמע שמע¹⁸⁶, הני מילי כשכפל כל הפסוק, אבל אם כפל התיבה לבד גנאי הוא לו ואין משתקין אותו¹⁸⁷. צריך עיון אם נפרש איפכא¹⁸⁸. מהרב רבינו פרץ שיחיה.

הנצרך לנקביו אל יתפלל, ואם התפלל תפילתו תועבה. אבל אם יכול לעמוד על עצמו עד שיעור פרסה תפילתו תפילה¹⁸⁹.

אסור להפסיק בתוך תפילתו¹⁹⁰ אלא מפני סכנת נפשות¹⁹¹. ובשעת תפילה לא יאחז שום דבר, שמא יסיח דעתו¹⁹².

ומתפללין נגד ירושלים בכל מקום¹⁹³, ולכך אנו מתפללין במזרח שאנו יושבין במערב. הסומא ומי שאינו יכול לכוון הרוחות יכוון ליבו לאביו שבשמים¹⁹⁴.

כשאדם הולך לבית הכנסת מצוה לרוץ, ואפילו בשבת¹⁹⁵. וכשהוא יוצא אל יפסיע פסיעה גסה¹⁹⁶. וכשיכנס להתפלל ישהא כשיעור שני פתחים ואחר כך יתפלל¹⁹⁷.

185 משנה ברכות פ"ה מ"ג ומגילה פ"ד מ"ט. שו"ע סי' קכא סע' ב.

186 ברכות לג, ב. שו"ע סי' סא סע' ט.

187 רש"י שם, וראה בשו"ע שם. עיין להלן בסמ"ק מצוה קד שהאיסור הוא רק בפסוק הראשון, וכן פסק שו"ע סי' סא סע' ט. ועיין לחם יהודה על הרמב"ם ק"ש פ"ב הל' יא שמדברי הרי"ף והרמב"ם מבואר שגם בשאר קריאת שמע אסור לכפול.

188 התוס' ברכות לד, א ד"ה אמר פסוקא, כתבו בשם הלכות גדולות ורבנו חננאל שמפרשים איפכא מפירוש רש"י. בדה"ר כל המופיע כאן בהגהת ר"פ נמצא בגוף דברי המחבר, חוץ מהתיבות 'הדא דתימא ברבים, אבל ביחיד תחנונים הם' שמופיעות בהערה אות צד.

189 ברכות כג, א. שו"ע סי' צב סע' א. בדיק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות פג): 'דין גרף של רעי ומי רגלים וצואה ודומיהם תמצא לקמן מצוה נז לעניין הרחקתה לשמע ולתפילה'. פסקה זו העוסקת בדין הנצרך לנקביו נמצאת בדה"ר לעיל אחרי דין שתוי.

190 ברכות לב, ב. שו"ע סי' קד סע' א.

191 ברכות לב, ב - לג, א. שו"ע שם.

192 ברכות כג, ב. שו"ע סי' צו סע' א.

193 ברכות ל, א. שו"ע סי' צד סע' א.

194 שם. שו"ע שם סע' ג.

195 ברכות ו, ב. שו"ע סי' צ סע' יב וסי' שא סע' א.

196 שם. שו"ע שם.

197 ברכות ח, א. שו"ע סי' צ סע' כ.

[טז] ובתוספת דברכות¹⁹⁸ פירש לאו דווקא, כי אם שישא שיעור כניסת שני פתחים¹⁹⁹. (מיוחס לר"פ)

מצוה להתפלל עם הקהל²⁰⁰.

יחיד לא יאמר בשבת ברכה מעין שבע²⁰¹.

[יז] (קו) כי אם שליח ציבור²⁰². ונהגו העולם לומר עם שליח ציבור ממגן אבות ואילך עד זכר למעשה בראשית²⁰³. וצריך עיון. מהרב רבינו פרץ שיחיה.

וכשחל יום טוב להיות בשבת לא יזכיר שליח ציבור של יום טוב בברכה מעין שבע²⁰⁴. השכים לקרות קודם קרית שמע צריך לברך ברכת התורה, לאחר קרית שמע אם שונה מיד אין צריך לברך²⁰⁵, כך פירש²⁰⁶ רבנו יצחק והשיב לה"ר אשר מלוניל.

198 כ"כ בתוס' רא"ש ברכות ח, א ד"ה אימא, וכ"כ האו"ז ח"א הלכות ק"ש סי' י בשם רבנו יהודה בר' יצחק. דעה זו הובאה בשו"ע בפירוש השלישי לשיעור שני פתחים, וסיים השו"ע שנכון לחוש לכל הפירושים.

199 בכמה כת"י נוספה כאן הגהה זו, ויש שגרסו בה 'כנס כשיעור שני פתחים' במקום 'ישא', ועי' שנ"ס. ובדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות קא): 'עין באלפסי, בפירוש רבנו יונה תמצא טעם לשיבתנו'. והוא בתלמידי רבנו יונה ברכות ד, א בדפי הרי"ף ד"ה לעולם. ושם מבאר שבזמננו כשיש לאדם מקום מיוחד בביה"כ אף אם יש לו מקום מיוחד אצל הפתח אין בכך כלום, ומי שאין לו מקום מיוחד לא ישב ליד הפתח. בדה"ר הגהה זו המיוחסת לר"פ לא נמצאת כלל.

200 שו"ע סי' צ סע' ט. בדק"ר ובדה"ר נוסף כאן בדברי המחבר: 'והכי אמרינן בריש ברכות (ח, א) אסור לאדם להקדים תפילתו לתפילת הציבור' (כח, ב). אולם עי' לעיל עמ' עא שדין זה כבר הוזכר בדברי המחבר.

201 ראה טור סי' רסח.

202 וכתב הסמ"ג עשה יט (מהדורתנו עמ' ק) שיחיד האומרה עושה ברכה לבטלה (והוא נוסח מהדו"ב, עיי"ש בהערות). וכ"פ השו"ע סי' רסח סע' ח שאין יחיד אומרה. אמנם בהגמ"י שבת רמז רפד כתב בשם הגאונים שגם היחיד אומר ויכולו ומגן אבות.

203 וכ"כ הכלבו סי' יא. וכ"כ הרמ"א שם. והאגור כתב שמנהג אשכנז וצרפת שהיחיד אומרה בלא ברכה, והרמ"א שם כתב שאם היחיד רוצה להחמיר על עצמו יכול לאומרה בלא פתיחה וחתימה.

204 בדה"ר נוסף כאן בדברי המחבר: 'אלא חותם מקדש השבת בלבד, לפי שלא נתחייב היום בתפילה'. שבת כד, ב. שו"ע סי' רסח סע' ט.

205 ברכות יא, ב. מה שכתב שדווקא אם שונה מיד הוא ע"פ הירושלמי ברכות פ"א ה"ה, הובא בתוס' ברכות שם ד"ה שכבר. שו"ע סי' מז סע' ז.

206 בדה"ר מ"כ פירש' נמצא בהערה אות קח, ובהמשך שם מובאת הגהת ר"פ אות יח דלהלן.

[ית] (המשך קח) וכן משמע בירושלמי²⁰⁷ גבי הא דאמרינן נפטר באהבה רבה, וקאמר עלה והוא ששונה על אתר, פירוש לאלתר. ומיהו פירשו בתוס' בברכות²⁰⁸ דדווקא לעניין ברכה דאהבה רבה שאין עיקר שלה בשביל ברכת התורה להכי לא פטרה מלברך כי אם דווקא כששונה לאלתר, אבל לדין שאנו מברכין ברכת התורה קודם פסוקי דזמרה, אשר קדשנו לעסוק והערב ואשר בחר המיוחדות לברכת התורה, הא ודאי דפוטרי כל היום אפילו לא שנה לאלתר ואפילו הפסיק. מהרב רבינו פרץ שיחיה.

בשחר מזכיר אהבה רבה ובערב מזכיר אהבת עולם²⁰⁹. תשובת הגאונים²¹⁰. הנכנס לסעודה גדולה הנקראת אריסטון, כיון שהגיע היום לשש שעות לא יתחיל עד שיתפלל. ואם התחיל אינו מפסיק²¹¹.

[יט] (קיא) ומהו²¹² סעודה גדולה כגון חופה וברית מילה או הרבה בני אדם יחד²¹³, אבל סעודת שבת שחרית אף על פי שמאריך בה נראה דאינה קרויה סעודה גדולה²¹⁴. וצריך עיון מבעל הבית שבני ביתו מדובים. הרב רבינו פרץ שיחיה.

ובסעודה קטנה אינו אסור, ומותר להתחיל עד שיהא תשע שעות ביום שהוא סמוך למנחה קטנה²¹⁵, וגם מזה יש לספוק²¹⁶,

207 ברכות פ"א ה"ה.

208 יא, ב ד"ה שכבר.

209 שם, ותוס' ד"ה ורבנן.

210 כן כתב בסדר רב עמרם גאון. וכ"כ הסמ"ג עשה יט (מהדורתנו עמ' קא-קג) בשם הגאונים, ומקורו בתוס' ר"י שירליאון שם ובחידושי הרשב"א שם שכתבו דברי הגאונים.

211 שבת ט, ב. ונקט רבנו לאסור דווקא סעודה גדולה סמוך למנחה גדולה, כשיטה ראשונה בגמרא שם, וכ"כ שם תוס' ד"ה בתספורת, וכ"כ הרמ"א סי' רלב סע' ב. אמנם הרי"ף, הרמב"ם ושו"ע שם אוסרים אפילו סעודה קטנה.

212 כצ"ל. בכת"י נ ובדה"ר 'ומיהו'.

213 בדה"ר אות קיא שם נוסף 'או רוב בני העיר'.

214 וכ"כ בהגמ"י הל' תפילה פ"ו אות ז. הובא בב"י סי' רלב, וכ"פ במ"ב סי' רלב ס"ק כד.

215 כ"כ שם תוס'.

216 הרמ"א שם הביא את שיטת הראשונים להקל בזה, ואוסר סמוך למנחה קטנה רק סעודה גדולה (ועי' בצביון העמודים כאן אות קנח).

[כ] (קיג) אם סעודה קטנה אסורה מתשע שעות ולמעלה, ורבנו ברוך אסר ורבנו יהודה מתיר²¹⁷. בשם רבנו יצחק²¹⁸.

וגם לא יעמוד²¹⁹ לפני הספר ולא לדין ולא לבורסקי²²⁰.
לייט אביי אמאן דמצלי הביננו²²¹ בשיש לו שהות להתפלל תפילתו²²².
אסור ליתן שלום לחברו קודם שיתפלל, והני מילי במשכים לפתחו²²³.
אסור לעבור כנגד המתפללים אלא בריחוק ארבע אמות²²⁴, ולא לישב בטל בארבע

217 הטור בסי' רלב כתב בשם ר"ת לאסור סעודה קטנה סמוך למנחה קטנה, וכתב הב"י שלמד כן מדברי התוס' שבת ט, ב ד"ה תספורת. אמנם הרא"ש ברכות פ"ד סי' יא כתב שלדעת ר"ת סעודה קטנה מותרת גם סמוך למנחה קטנה.

218 בחלק מכתה"י נמצאת הגהה זו בנוסח הפנים, ואף בחלק מאלו שהופיעה בהם כהגהה לא צויינה כהגהה מר"פ, וייתכן והיא מרבנו יצחק מקורבייל עצמו או תלמיד שכתב משמו.

219 בדק"ר ובדה"ר נוסף כאן בדברי המחבר: 'מתשע שעות ולמעלה דהיינו מנחה קטנה לא לפני' וכו'.

220 ראה שבת שם שסמוך למנחה גדולה יהיה אסור רק תספורת מיוחדת וארוכה.

221 ברכות כט, א.

222 עיי"ש בתוס' ד"ה לייט, וברי"ף יט, ב וכן כ, ב בדפיו. שו"ע סי' קי סע' א. בדפוסים נוסף כאן: 'אבל בשעת הדחק כשאדם טרוד ודחוק הקילו עליו שיהא קורא שלוש ראשונות והביננו, שהיא מעין אמצעיות, ומסיים שלוש אחרונות ויוצא בהן ידי חובתו. במה דברים אמורים בימות החמה, אבל בימות הגשמים אין מתפללין הביננו כלל, מפני שצריך לומר שאלה בברכת השנים. וכן אין מתפללין הביננו לא במוצאי שבת ולא במוצאי יום טוב, מפני שצריך לומר הבדלה בחונן הדעת. וההולך במקום סכנת גדודי חיות או לסטים והגיע זמן תפילה מתפלל תפילה קצרה, דהיינו צרכי עמך וכו', וכשבא לשוב ונתקרה דעתו יתפלל תפילה כתקנה'. בעניין הביננו פסק כאן כרב נחמן בשם שמואל בברכות כט, א. וכ"פ רב האי גאון, הובא ברשב"א ברכות כט, א, הרי"ף יט, ב בדפי הרי"ף, הרמב"ם הל' תפילה פ"ב הל' ד והרא"ש ברכות פ"ד סי' יג, וכ"פ השו"ע סי' קי סע' א. אבל הרשב"א ברכות שם כתב שאומרה גם במוצאי שבת ובמוצאי יום טוב, וכן פסק הר"י בן גיאת, הובא בב"י סי' קי, וכדאיתקפתי דמר זוטרא בגמרא שם. דין ההולך במקום סכנה הוא בברכות כט, ב, ודין כשבא לשוב וכו', שם ל, א.

בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות קיח): 'אין לומר תהילה במנחה עד שיהא שם מנין כדי לומר קדיש של מנחה. לכך פירש רב עמרם (חלק א סי' יד) שיש לומר בשחרית ישתבח לפני התיבה ומעומד כדי לומר עליו הקדיש' (וכ"כ הכלבו סי' כז. בהגמ"י הל' תפילה פ"ז אות ע, הובא בב"י סי' נג, ביאר שהטעם הוא כדי שלא יהיה הפסק בין ישתבח ליוצר. שו"ע סי' נג סע' א.

223 ברכות יד, א. שו"ע סי' פט סע' ב.

224 ברכות כז, א. שו"ע סי' קב סע' ד. בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות קכ): 'והני מילי כשהוא בטל, אבל אם הוא עוסק בתורה מיושב שפיר דמי'. התוס' ברכות לא, ב ד"ה שאסור, כתבו בשם

אמות של תפילה²²⁵. ורבנו יצחק היה רגיל להמתין חברו עד שיתפלל אפילו ביום²²⁶. והלכה למעשה טוב להתנאות לפני בוראו, ואסור להתפלל בלא חגורה²²⁷, משום שנאמר הכון לקראת אלהיך ישראל²²⁸.

[כא] (קכד) ואף על גב דיש לו מכנסיים, דהשתא אין לבו רואה הערוה, מכל מקום אסור להתפלל בלא חגורה משום הכון וגו'²²⁹. ודווקא לעניין תפילה כגון שמונה עשרה, אבל לעניין קרית שמע ושאר ברכות אין לחוש בחגורה, רק לא יהי לבו רואה הערוה שיהיו לו מכנסיים, כדמשמע פרק קמא דשבת²³⁰ שרגילין להתיר חגורתו בשעה סעודה אף על פי שמברך ברכת המוציא וברכת המזון²³¹. ומיהו לבו רואה הערוה אסור אפילו בשאר ברכות. ולא כפירוש הקונטרס בפרק

הגאונים שאם עוסק בק"ש וברכותיה וכיוצא בזה מותר. והטור בסי' קב פסק שדווקא בק"ש וברכותיה שהם מענייני התפילה, אבל בעוסק בתורה אסור. והב"י אחר שהביא את הסמ"ג עשה יט ואת הגהה זו שגם בעוסק בתורה מותר, כתב שמה שכתבו הגאונים ק"ש וברכותיה הוא לאו דווקא, אלא אורחא דמילתא שמי שעוסק בתפילה גם חברו עוסק בתפילה (ועי' סמ"ג שם מהדורתנו עמ' קה שנוסח הסמ"ג ע"פ כתה"י הוא דווקא במתפלל, אך בדפוסים נוסף 'או עוסק בתורה', עי' שנ"ס שם). בשו"ע סי' קד סע' א כתב בסתם את הדעה שמי שעוסק בתיקוני התפילה מותר, והוסיף שיש מתיר בעוסק בתורה אע"פ שאינו מתיקוני התפילות.

225 ברכות לא, ב ותוס' ד"ה מכאן שאסור. בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות קכב): 'אמנם אם התפלל מותר לישב בארבע אמות, שזהו משל לשני שמשים אחד משמש רבו מעומד ואחד משמש רבו מיושב' (עיין בספר 'ישראל במעמדם' עמ' רנד שכתב שנראה שהוא ט"ס וצ"ל 'אם מתפלל מותר לישב בארבע אמות' ולא 'אם התפלל', שלא מצאנו שום פוסק שמתיר כשכבר התפלל, ושכן משמע ממה שמדמה לשני שמשים שנראה שהכוונה שהם באמצע שימושם, עיי"ש).

226 ברכות ה, ב - ו, א, ושם בתוס' ד"ה המתפלל הביא הנהגת ר"י. ובסמ"ג עשה יט (מהדורתנו עמ' קה) ובתוס' רא"ש שם פירשו שאפילו ביום המתין. הנהגה זו הובאה ברמ"א סי' צ סע' טו: 'ויש מחמירין אפילו ביום'.

227 שבת י, א. שו"ע סי' צא סע ב.

228 עמוס ד, יב.

229 והרא"ש שבת פ"א סי' יט כתב 'מצוה לאזור' ולא כתב בלשון איסור. ובשו"ע שם כתב 'צריך לאזור'.

230 י, א.

231 וכן כתב הר"ן שבת ד, א בדפי הרי"ף.

מי שמתו²³² דפירש לבו רואה הערוה מותר בכולן רק בתפילה²³³, אלא כדפירשו שם בתוס'²³⁴. הרב רבינו פרץ שיחיה.

ובשחר אסור לאכול קודם שיתפלל²³⁵, וגם אסור לעשות חפציו עד שיתפלל²³⁶. ואין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש והלכה פסוקה²³⁷. וצריך לפסוע לאחריו שלוש פסיעות²³⁸, ובכריעה²³⁹, ונותן שלום לשמאלו שהוא ימין של הקב"ה ואחר כך לימינו²⁴⁰. ואם ציבור מתפללין אסור לעבור אחורי בית הכנסת²⁴¹.

232 עיין בספר מקור חיים סי' צא סע' ב שכתב על הגהה זו: 'ואנכי לא ידעתי אנה פירש רש"י כן'. ועיין או"ז ח"א הל' טהרת קריאת שמע סי' קכח שהביא שכתב רבנו ישעיה בשם רש"י שמצא בתשובות הבבליים שליבו רואה את הערוה מותר, והובא גם בתוס' ברכות כה, ב ד"ה והרי.

233 עיין באו"ז שם שכתב בשם רבנו שמעיה שראה את רש"י רבו מתפלל בלא חגור, ותמה עליו שהרי ליבו רואה את הערוה. וענה לו רש"י שזה דווקא בימיהם שלא היה להם מכנסיים, אבל אנו שיש לנו מכנסיים גם בלא אזור יש הפסקה בין הערוה ללב.

234 עיין תוס' ברכות כה, ב ד"ה והרי, וכן מבואר ברא"ש ברכות פ"ט סי' יג, וכ"פ שו"ע סי' צא סע' ב. ברכות י, ב. שו"ע סי' פט סע' ג.

236 ברכות יד, א. שו"ע שם. בכת"י ל נוסף כאן: 'ואסור לאכול בבית הכנסת אלא אם כן סעודה של מצוה כמו עיבור החודש' מגילה כח, א. וע"פ ירושלמי פסחים פ"א ה"א, הובא בר"ן על הרי"ף פסחים ד, ב בדפי הרי"ף. שו"ע סי' קנא סע' א, ד). ונזכר דין זה למעלה עמ' מח במצוה ו לירא מקדש.

237 ברכות ל, ב. בחלק מכתה"י 'והלכה פסוקה היא'. בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות קכז): 'ואם אינה פסוקה מתוך שטרוד בהלכה לא יכוון'. ע"פ ברכות לא, א. שו"ע סי' צג סע' ג. מדברי רבנו בפנים משמע שהלכה פסוקה היא מה שאמרו שאין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש, וכן הוא באוצה"ג ברכות חלק הפירושים עמ' 43. ורבנו נקט כתוס' שם ד"ה רבנו. וכנ"ל שבחלק מכתה"י לא גרסו תיבת 'היא', ועי' שנ"ס, ולגירסה זו מותר לעמוד גם מתוך הלכה פסוקה. ובטור סי' צג הביא את שתי הדעות.

238 יומא נג, ב. שו"ע סי' קכג סע' א.

239 אותה כריעה של הפסיעות או כריעה נפרדת (ועיין בספר כרע רבץ עמ' תלו-תלט). ומשמע כאן שכורע כריעה אחת, הוזכרה לעיל בדברי רבנו בעניין שלוש פסיעות בסוף תפילתו.

240 יומא שם. שו"ע שם. בדפוסים נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות קכט): 'ופירש רבנו אליקים בר יואל לא שיאמר שלום לשמאלו ושלום לימינו, אלא כשהופך לצד שמאל יאמר עושה שלום במרומיו וכשהופך לצד ימין יאמר הוא ברחמיו יעשה שלום' וכ"כ המרדכי ברכות סי' קיא. שו"ע סי' קכג סע' א.

241 ברכות ח, ב; סא, א. שו"ע סי' צ סע' ח. ועיין בגמרא שם שמבואר שאם נושא משאוי או מניח

[כב] (קל) וכן אסור להתפלל אחורי בית הכנסת בשעה שציבור מתפללין היכא דלא מהדר אפיה לגבי ציבורא, כדאיתא בברכות²⁴². אחורי בית הכנסת מפרשים בשני פנים, [יש] מפרשים אחורי העם, דהיינו במערב לדידן שאנו מתפללין במזרח²⁴³, ויש מפרשים פירוש אחר אחורי מזרח, וקורא אותו אחורי בית הכנסת לפי שרגילות לעשות הפתח שהוא פני בית הכנסת במערב לדידן שאנו מתפללין כנגד המזרח²⁴⁴. ולאותן המתפללין לצד המערב כפירוש הקונטרס²⁴⁵ הוי איפכא, ויש להחמיר כדברי שניהם. ואם כן העומד(ים) חוץ לבית הכנסת למזרח או למערב²⁴⁶ כשיתפלל לא יהפוך פניו לא למזרח ולא למערב, דאם כן הוה²⁴⁷ ליה מהדר אפיה לגבי ציבורא לאחד מן הפירושים, אלא יהפוך פניו לצד דרום או לצד צפון²⁴⁸. מהרב רבינו פרץ שיחיה.

ואם שמע אומרים קדיש או ברכו ולא הספיק ליכנס בבית הכנסת עונה, כדרכי יהושע דאמר אפילו מחיצה של ברזל אינו מפסיק בין ישראל לאביהם שבשמים²⁴⁹, אבל להצטרף לעשרה צריכין להיות במקום אחד²⁵⁰.

תפילין או שיש פתח אחר לבית הכנסת או שיש בית כנסת אחר בעיר או שרוכב על גבי בהמה, מותר.

242 ו, ב. בדה"ר מתחילת הגהת ר"פ עד כאן חסר.

243 תוס' ברכות ו, א ד"ה אחורי.

244 רש"י ברכות ו, ב ד"ה אחורי.

245 ברכות שם.

246 ועיין אליה רבה סי' צ ס"ק ו שביאר שמה שכתב 'למזרח או למערב' הכוונה שבמקומות שמתפללים לצד מזרח לא יעמוד אחורי בית הכנסת במזרח ויהפוך פניו למזרח או למערב, ובמקומות שמתפללים לצד מערב לא יעמוד אחורי בית הכנסת במערב ויהפוך פניו למזרח או למערב. אבל אבל אם עומד במערב ופניו למזרח מודה שמותר. ועיין בב"ח סי' צ אות ה ובנחלת צבי סי' צ ס"ק ז שהבינו שדעת הגהת סמ"ק שגם כשעומד במערב ופניו למזרח אסור, ולכן תמהו על דבריו.

247 בדה"ר 'לא הוי', ונראה שט"ס היא.

248 הגהה זו הובאה בב"י סי' צ סע' ז בשם הסמ"ק.

249 פסחים פה, ב. שו"ע סי' נה סע' כ.

250 שם תוס' ד"ה וכן לתפילה. שו"ע שם סע' יג. ועיין בתוס' שם שמרש"י בפסחים שם מבואר שלרבי יהושע בן לוי גם לעניין צירוף עשרה אין מחיצה מפסקת.

ואמרו חכמים גדול העונה אמן מן המברך²⁵¹, ופותחין לו שערי גן עדן, שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים²⁵², אל תקרי אמונים אלא אמנים. ומאותה שעה זוכין התינוקות לחיי העולם הבא²⁵³. ואם כן אוי להם לאבות המדברים דברים בטלים או שחוק, או שעושין קלות ראש בשעת תפילה ומונעין בניהם מחיי העולם הבא, כי יש לנו לעשות קל וחומר בעצמינו, כי הגוים אשר אינם מאמינים כלום עומדים כאילמים בבית תרפותם, כל שכן אנו לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ומצינו במדרשים ובתלמוד²⁵⁴, וגם סיפרו לנו אבותינו, וגם ראינו בעינינו, כמה בתי כנסיות אשר נהפכו להיות בתי עבודה זרה על שנהגו בהם קלות ראש. וכן הנביא אומר המערת פריצים היה הבית הזה²⁵⁵.

[כג] על כן כל אחד ייתן אל לבו להיות ירא וחרד לפני בוראו, ולא ידבר בשעה שהחזן אומר שמונה עשרה²⁵⁶. מהרב רבינו פרץ שיחיה.

נשלמו מצוות עשה התלויות בלב.
אלו מצוות לא תעשה התלויות בלב.

251 ברכות נג, ב, ועיי"ש מחלוקת בכך. שו"ע סי' רא סע' ד פסק שהמברך גדול מהעונה.

252 ישעיה כו, ב.

253 סנהדרין קי, ב.

254 אינו לפנינו, ונמצא בספר חסידים סי' רט. ועי' יבמות צו, ב שבגלל כעס ותקלה נהפך בית הכנסת לבית ע"ז.

255 ירמיה ז, יא.

256 שו"ע סי' קכד סע' ז. בדה"ר הגהת ר"פ זו היא מדברי רבנו המחבר, ונוסף בסוף 'לכל הפחות'.